

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SA'DEDDİN EFENDİ'NİN TUHFE-İ
HATTÂTİN ADLI ESERİNDE SÛFÎLER

YÜKSEK LİSANS

Merve ÇAYDERE

EYLÜL-2025
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**MÜSTAKİMZADE SÜLEYMAN SA'DEDİN EFENDİ'NİN TUHFE-İ
HATTÂTİN ADLI ESERİNDE SÛFÎLER**

**SUFIS IN MÜSTAKİMZADE SÜLEYMAN SA'DEDDİN EFENDİ'S WORK
CALLED TUHFE-İ HATTATİN**

YÜKSEK LİSANS

Merve ÇAYDERE

**EYLÜL-2025
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**MÜSTAKİMZADE SÜLEYMAN SA'DEDİN EFENDİ'NİN TUHFE-İ
HATTÂTİN ADLI ESERİNDE SÛFÎLER**

**SUFIS IN MÜSTAKİMZADE SÜLEYMAN SA'DEDDİN EFENDİ'S WORK
CALLED TUHFE-İ HATTATİN**

YÜKSEK LİSANS

Merve ÇAYDERE

Danışman: Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

**EYLÜL-2025
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Müstakimzâde Süleyman Sa’deddin Efendi’nin Tuhfe-i Hattâtîn Adlı Eserinde Sûfîler**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

09/09/2025

.....
Merve ÇAYDERE

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen, desteğini ve yönlendirmelerini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK hocama en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Akademik birikimi, yapıcı eleştirileri ve yol göstericiliği bu tezin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Yine bu süreçte desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ hocama ve tez çalışmamı titizlikle okuyan, savunma sürecinde oldukça önemli katkılar sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Betül SAYLAN ile Doç. Dr. Hasan DOĞAN hocalarıma da minnet ve şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca her daim maddî ve mânevî destekleriyle yanımda olan kıymetli aileme ve sevgili arkadaşım Havva UZUN’a teşekkür etmek istiyorum.

Merve ÇAYDERE
GÜMÜŞHANE-2025

ÖZET

Tasavvufun birçok alanla ilişkisi mevcuttur. Bu alanlardan birisi ise sanattır. Tasavvuf ve sanat alanları birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve birbirlerine yönelik etkileşimleri sürekli devam etmektedir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de tasavvufi düşünceleri sanat eserlerinde görmek mümkündür ve bu estetik açıdan büyük bir zenginlik kazandırır. Tasavvufla ilişkisi bulunan diğer bir alan ise hüsn-i hat sanatıdır. Bu iki alan güzellik ve estetiğin izini sürerken birbirini tamamlayan iki unsurdur, tasavvufun mânevî boyutunu da yansıtır.

Hat sanatı uzun süren, sabır gerektiren zorlu bir yoldur. Kendine has usûl ve kaidelerle hoca-talebe ilişkisi içerisinde öğrenilir. Hüsn-i hat öğrenmek için mutlaka bir hoca gereklidir. Tasavvufla ilişkisine baktığımızda tasavvuf da bir çile yoludur. Bu çileyi çekmeden kâmil insan mertebesine ulaşmak mümkün olmaz. Tasavvuf insana sabrı ve teslim olmayı öğretir. Hat sanatı da tıpkı tasavvuf gibidir. Üstad ve şeyh olmadan nasıl tasavvufta ilerlemek mümkün olmazsa, hat sanatında da hoca olmadan ilerleme kaydedilemez. Buradan hareketle söz konusu çalışmamızda önce tasavvufun sanat ve hüsn-i hatla olan ilişkisini ortaya konulmuş, ardından Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattatîn* adlı eserinde yer alan sûfî hattatlar tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hüsn-i hat, Müstakimzâde, Sanat, Tasavvuf, Tuhfe-i hattatîn

SUMMARY

Sufism has relations with many fields. One of these fields is art. Sufism and art fields are an inseparable whole and their interactions towards these fields continue continuously. As in history, it is possible to see Sufi thoughts in Works of art today and this provides great richness in terms of aesthetics. Another field that has relations with Sufism is the art of calligraphy. These two fields are two elements that complement each other while following the trace of beauty and aesthetics, and they also reflect the spiritual dimension of Sufism.

The art calligraphy is a difficult path that takes a long time and requires patience. It is learned with its own methods and rules within the teacher-student relationship. A teacher is definitely needed to learn calligraphy. When we look at its relationship with Sufism is a path of suffering. It is not possible to reach the level of a perfect person without suffering this suffering. Sufism teaches people patience and submission. The art of calligraphy is just like Sufism. Just as you cannot progress in Sufism without having a teacher and a sheikh, you cannot progress in the art of calligraphy without a teacher. Starting from this, in our study in question, we will examine the work of Müstakimzâde called *Tuhfe-i Hattâtin* while the Sufi aspects of the calligraphy in his work were discussed, he preserved the relationship between Sufism and art the fine arts of calligraphy.

Keywords: Calligraphy, Müstakimzâde, Art, Sufism, *Tuhfe-i hattatn*

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XIII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Adı, Konusu ve Kapsamı	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmada İzlenen Yöntem ve Literatür Değerlendirmesi	2
2. TASAVVUF VE SANAT	3
2.1. Tasavvuf.....	3
2.2. Sanat.....	4
2.3. Tasavvuf ve Hüsn-i Hat	5
3. MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SA'DEDDİN EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TUHFE-İ HATTATÎN ADLI ESERİ.....	7
3.1. Hayatı	7
3.2. Eserleri	9
3.3. <i>Tuhfe-i Hattatîn</i> Adlı Eseri.....	12
4. TUHFE-İ HATTATÎN ADLI ESERDE SÛFÎLER	14
4.1. Sühreverdiyye	14
4.1.1. Şeyh Ahmed (Sühreverdî-zâde)	14
4.1.2. Şeyh Hamdullah b. Mustafa Dede	15
4.2. Halvetiyye	16
4.2.1. Gülşeniyye	16
4.2.2.1. Hüseyin b. Ahmed (Haffâf-zâde).....	17
4.2.2.2. Şeyh Mehmed-i La'î (La'î).....	17
4.2.2.3. Yûsuf-ı Sîmîn-kalem (Sîmîn Kalem).....	18
4.2.3. Sinâniyye.....	18
4.2.3.1. Mahmûd b. Fazlullâh b. Mehmed (Fazlî-zâde).....	18
4.2.4. Şemsiyye	19

4.2.4.1. Dervîş Mehmed Kılavuz (Kılavuz).....	19
4.2.5. Sünbülüyye	20
4.2.5.1. Şeyh Ömer (Ömer-i Sünbülî)	20
4.2.5.2. Mehmed-i Âgâh b. Yûsuf (Rûz-nâmçe-i Sultân Selim).....	20
4.2.6. Uşşâkkiye	21
4.2.6.1. Seyyid Yahyâ Tevfîk b. Eyyûb b. Receb (Tevfîk Efendi)	21
4.2.7. Kolu Tespit Olunamayan Halvetî Hattatlar.....	22
4.2.7.1. Sultan Süleymân-ı Muhibbî b. Selim Hân (Sultan Süleyman Hân).....	22
4.2.7.2. Ahmed Şemsüddîn (Karahisârî).....	23
4.2.7.3. Şeyh İshâk Cemâlüddin (Cemâl Halîfe)	23
4.2.7.4. Resûl b. Ahmed.....	24
4.2.7.5. Seyyid Mehmed-i Emîn bin İbrahim (Eyyûbî Emîn Ağa)	24
4.2.7.6. Dervîş Mehmed (Karahisârî Dervîşi, Dervîş Çelebi, Mütevellî-zâde)	25
4.2.7.7. Yûsuf b. Ebi'l-Feth b. Mansûr	25
4.2.7.8. Abbâs-ı Vesîm b. Abdurrahmân b. Abdullâh	26
4.2.7.9. Seyyid Mehmed (Kâf-zâde)	26
4.2.7.10. Mustafa Nûr (Nûr)	26
4.3. Nakşibendiyye.....	27
4.3.1. Müceddidiyye.....	27
4.3.1.1. Hâce Mehmed Emin b. Hasan b. Ömer (Tokâdî Şeyh Mehmed Emin).....	27
4.3.1.2. İbrahim b. Hamza (Hamza-zâde)	29
4.3.1.3. İbrahim (Kara İbrahim Efendi)	29
4.3.1.4. Abdurrahmân b. İsâ bin Mûsâ (İsâ-zâde).....	29
4.3.1.5. Mehmed-i Sa'id b. Mehmed (Cezerî-zâde).....	30
4.3.2. Kolu Tespit Olunamayan Nakşibendî Hattatlar	30
4.3.2.1. Dervîş İbrahim b. Hasan (Mezârcı-zâde)	30
4.3.2.2. İbrahim-i Vâsık-billâh b. Yûsuf (Yatağan İmâmı).....	31
4.3.2.3. İbrahim-i Kadrî (Tarhancı-zâde).....	31
4.3.2.4. Süleymân (Berber Hâcî Süleymân).....	32
4.3.2.5. Sâlih b. Abdullah (Sâlis, Yamak Sâlih Efendi).....	32
4.3.2.6. Ali b. Mehmed (Kettânî-zâde)	33
4.3.2.7. Seyyid Mehmed b. Ahmed (Kayserili)	33
4.3.2.8. Mehmed-i Nâdirî b. Abdülganî b. Emîrşâh b. Mahmûd bin Bâyezîd (Ganî- zâde Nâdirî)	34
4.3.2.9. Mehmed Atâullâh-i Vak'î b. Mehmed (Tefsîri-zâde).....	35

4.3.2.10. Yûsuf b. Yûsuf	35
4.3.2.11. Şeydâyî-i Nakşibendî (Şeydâ).....	36
4.3.2.12. Mîr Şeyh (Mîr Şeyh-i Evvel, Kirmânî)	36
4.3.2.13. Ali b. Ali Hoşmerdân (İbn Hoşmerdân, Mollâ Ali Sultan, Sultan Alî-i Hârezmî)	36
4.3.2.14. Şeyh Mâlik (Mâlik-i Deylemî).....	37
4.3.2.15. Mehmed-i İtrî (İtrî, Acem Kâdî)	37
4.3.2.16. Şeyhü'l-İslâm Mehmed-i Emîn b. Sâlih b. Ömer (Şeyhü'l-İslâm Sâlih-zâde Efendi)	37
4.3.2.17. Mustafâ b. İbrahim b. Mustafâ (Bosnevî, Hazîne-dâr)	38
4.4. Kâdiriyye.....	38
4.4.1. Eşrefiyye	39
4.4.1.1. Seyyid Fahrüddîn b. Şeyh Şerefüddîn (Eşref-zâde).....	39
4.4.2. Kolu Tespit Olunamayan Kâdirî Hattatlar	39
4.4.2.1. Süleymân-ı Emnî b. Selim (Emnî, Selim-zâde)	39
4.4.2.2. Abdülkerîm-i Gîsû-dâr (Saçlı Abdülkerîm)	40
4.4.2.3. Dervîş Mustafa b. Osman (Aşçıbaşı-zâde).....	40
4.4.2.4. Mustafa b. Ömer (Suyolcu-zâde)	41
4.4.2.5. Yahya (Kapı Halîfesi Yahyâ).....	41
4.5. Mevleviyye.....	41
4.5.1. İbrahîm-i Dâimî.....	42
4.5.2. Şeyh Ahmed Dede Mevlevî	42
4.5.3. Receb Dede	43
4.5.4. el-Mevlevî (Bâkî Dede).....	43
4.5.5. Şeyh Abdullah Enîsî Dede (Enîsî, Enîs Abdullah Dede).....	43
4.5.6. Dervîş Alî (Anbârî-zâde).....	43
4.5.7. Muhammed (Molla-zâde).....	44
4.5.8. Şeyh Mustafa Dede b. Mehmed (Mısır Şeyhi).....	44
4.5.9. Yûsuf (Bağdâd)	45
4.5.10. Şeyh Ahmed Gavsî Dede (Gavsî Dede).....	45
4.5.11. Mahmûd (Tophâneli Mahmûd Efendi)	45
4.5.12. Mustafa Sâmi bin Osman (Sâmî, Arpa Emîni-zâde).....	46
4.6. Bayrâmiyye	47
4.6.1. Seyyid Abdülbâki b. Seyyid Mehmed b. Ali (La'îlî-zâde Efendi).....	47
4.7. Celvetiyye	48

4.7.1. Şeyh İsmâil-i Hakkî b. Mustafa b. Bayrâm Çavuş b. Hudâbende (İsmâil-i Hakkî)	49
4.7.2. Alî-i Nahlî b. Mehmed (Rodoscuk İmâmı)	49
4.7.3. Alî (Giridî)	50
4.7.4. Mehmed-i Şehrî b. İsmâil (Usturacı-zâde)	50
4.7.5. Şeyh Mehmed b. Ali b. Ahmed	51
4.7.6. Hüseyin Dede (Müezzîn)	51
4.7.7. Mehmed b. Ahmed (Güzelhisârî)	51
4.7.8. Şeyhü'l-İslâm Seyyid Mehmed el-Emin b. Sun'ullâh (Şeyhü'l-İslâm Sun'-i-zâde)	52
4.8. Bektâşîyye	52
4.8.1. Şuğlî Ahmed Dede b. Mehmed (Şuğlî)	52
4.8.2. Şeyhülislâm Osmân-i Sâhib b. Mehmed-i Pirî (Osman Mollâ Efendi)	53
4.9. Şâzeliyye	53
4.9.1. Şeyh Muhammed b. Sa'id bin Hammâd b. Abdullâh b. Sunhâc b. Hilâl (Şerefüddîn Ebû Abdullâh el-Bûsîrî)	54
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	56
KAYNAKÇA	58
ÖZGEÇMİŞ	61

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Tasavvuf ve tarikatlarla irtibatı olan hattatlar	57
---	----

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: Bin
Bk.	: Bakınız
Haz./haz.	: Hazırlayan
Hz	: Hazreti
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
ss.	: Sayfa sayısı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve diğerleri, ve devam

1. GİRİŞ

Tasavvuf ve sanat, her ikisi de derin bir anlam arayışıyla özdeşleşen ve insanın ruhsal dünyasına dokunan önemli kavramlardır. Tasavvuf, mânevî bir disiplin olarak insanın Allah'a olan sevgisini ve bağına kuvvetlendirmeyi hedeflerken, sanat da duygu, düşünce ve estetik aracılığıyla insanın iç dünyasını ifade etme ve anlamlandırma yöntemidir. İslam'da tasavvufun en önemli özelliklerinden biri Allah'ın güzelliklerine olan hayranlığın ifadesi için sanatın kullanımınıdır. Tasavvufun temel felsefesi, kişinin Allah'a yakınlaşması ve onunla bütünleşmesidir. Sanat ise, ruhun güzelliklere olan açlığının bir ifadesidir ve tasavvufla bu açıdan doğal olarak bağlantılıdır. Tasavvuf ve sanat alanları birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve birbirlerine yönelik etkileşimleri sürekli devam eder. Tarihte olduğu gibi günümüzde de tasavvufi düşünceleri sanat eserlerinde görmek mümkündür ve bu estetik açıdan da büyük bir zenginlik kazandırır.

1.1. Araştırmanın Adı, Konusu ve Kapsamı

Araştırmanın adı, "Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* Adlı Eserinde Sûfiler"dir.

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi XVIII. yy. Osmanlı döneminde yaşayan tarihçi, âlim ve hattatlardan biridir. Kendini ilme adanmış ve Osmanlı ilim, kültür ve sanat dünyasında önemli bir yer edinmiştir. O dönemde yaşamış önde gelen birçok âlimden ders almış ve ilmi yönde birikim elde etmiştir.

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, tasavvuf, tarih, kelam, hat sanatı, biyografi gibi sahalarda başta olmak üzere birçok alanda eser yazmıştır. Özellikle biyografi alanındaki eserleriyle tanınmıştır. Burada ele alacağımız eser de hattatların hayatı ve sanat anlayışları ile ilgili biyografik bir eserdir.

Tasavvufun birçok alanla ilişkisi mevcuttur. Bu alanlardan birisi ise sanattır. Tasavvuf ve sanat alanları birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve birbirlerine yönelik etkileşimleri sürekli devam eder. Tarihte olduğu gibi günümüzde de tasavvufi düşünceleri sanat eserlerinde görmek mümkündür ve bu estetik açıdan da zenginlik kazandırır. Tasavvufla ilişkisi bulunan diğer önemli alan ise hüsn-i hat sanatıdır. Bu iki alan güzellik ve estetiğin izini sürerken birbirini tamamlayan iki unsurdur ve tasavvufun mânevî boyutunu da yansıtır.

Hat sanatı, uzun süren sabır gerektiren zorlu bir yoldur. Kendine has usul ve kaidelerle hoca-talebe ilişkisi içerisinde öğrenilir. Hüsn-i hat öğrenmek için mutlaka bir

hoca gereklidir. Tasavvufla ilişkisine baktığımızda da tasavvuf bir çile yoludur. Bu çileyi çekmeden kâmil insan mertebesine ulaşmak mümkün olmaz. Tasavvuf insana sabrı ve teslim olmayı öğretir. Hat sanatı da tıpkı tasavvuf gibidir. Üstat ve şeyhin olmadan nasıl tasavvufta ilerlemek mümkün olamazsa, hat sanatında da hoca olmadan ilerlemek mümkün değildir.

Tezimizin birinci bölümünde; Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin hayatı, tasavvufî yönü, sanat ve estetik anlayışı ve en önemli eserlerinden biri olan *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserini tanıtılmıştır. İkinci bölümünde ise; *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserdeki hattat sûfilerin hayatları, tasavvufî yönlerini ele alınmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, tasavvufun sanat ve hüsn-i hatla irtibatını, sûfilerin sanata ve hat sanatına katkıları, Müstakimzâde'nin sûfilere karşı yaklaşımı ve tasavvufun hattatlık sanatıyla ilişkisi gibi çalışmaların yapılmadığını anladık. Buradan hareketle Müstakimzâde'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı kitabını ele aldık. Tasavvufun sanat ve hüsn-i hatla irtibatına değinerek, *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserindeki hattat sūfilerin tasavvufî yönlerini ele alıp, insanların sanata ve tasavvufa bakış açılarının nasıl olması gerektiğine dair bir yol göstermek istedik.

1.3. Araştırmada İzlenen Yöntem ve Literatür Değerlendirmesi

Belirlenen amaç ve hedef doğrultusunda yapılacak olan çalışmada izlenecek yöntem, nitel araştırma yöntemlerinden kaynak taraması olacaktır. Öncelikle tez, tasavvuf ve sanat bağlamında ele alınıp, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserindeki sūfilerin hayatları ve tasavvufî yönleri üzerinde çalışılacaktır. Aynı zamanda söz konusu çalışmamıza yardımcı olabilecek makale, tez çalışmaları, birbirinden kapsamlı birçok eser incelenecektir

2. TASAVVUF VE SANAT

2.1. Tasavvuf

Tasavvuf, “İslam’ın ruh hayatı ve İslam Peygamberinin şahsında temsil ettiği mânevî otoritenin, müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir.”¹ Ma’rûf-i Kerhî “tasavvufu, hakikatleri almak, mahlukatın elinde avucunda bulunan şeylere göz dikmemek ve onlardan ümidi kesmektir.” Cüneyd-i Bağdâdî “masivadan alakayı külliyen Allah ile olmaktır”² diye tanımlamıştır. Tasavvufun ilk tanımlarından birini yapan Muhammed b. Vâsi ise, tasavvufu huşu, nefsi hor görme, kanaatkârlık ve alçak gönüllülük olarak tanımlamıştır.³ Tasavvufla ilgili buna benzer birçok tarif yapılmıştır. Bu tarifleri 10 grupta toplayabiliriz.

1. Tasavvuf zühddür.
2. Tasavvuf güzel ahlâktır.
3. Tasavvuf tasviye; yani kalp temizliğidir.
4. Tasavvuf tezkiye; yani nefis ile mücahededir.
5. Tasavvuf istikâmet; yani Kitap ve Sünnet’e sarılmaktır.
6. Tasavvuf Allah’a tam teslimiyet ve Rabbânîliktir.
7. Tasavvuf Hakk’a vuslattır.
8. Tasavvuf İslâm’ın ruh hayatıdır.
9. Tasavvuf bir bâtın ilmidir.
10. Tasavvuf havâssa ait ledün ilmidir.⁴

Tariflerin bir kısmında, tasavvufun ahlâkî yönü, bir kısmında ibâdet, bir kısmında aşk ve muhabbet, bir kısmında ise mârifet yönü ele alınmıştır. Tasavvuf, ahlaki yönüyle ibadeti, aşkı ve muhabbeti, marifet yönüyle de kendini ele alır. Bu farklı yönler tasavvufun derinliği ve çeşitliliğindendir. Nitekim bu durum bize tasavvufun çok yönlü oluşunu ve insanın mânevî gelişimine katkıda bulunacak çeşitli unsurları içerdiğini gösterir.

Tasavvufun ilişkili olduğu yönlerden bir tanesi konumuzla da bağlantılı olan sanattır.

¹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 17.

² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Dersleri* (İstanbul: Sufi Yayınları, 2022), 54-55.

³ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 40/119.

⁴ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 28-29.

2.2. Sanat

Sanat, Arapçada “sana‘a” fiilinden türemiştir. Sözlükte, ustalık, hüner, eser yaratmak anlamıyla beraber insan ruhunda özel duygu ve düşünceleri gören, hayal gücü ve yaratıcılık olarak açıklanmıştır. Terim olarak ise, maddî veya zihnî bir iş ve çabada izlenen yol, yöntem olarak tarif edilmiştir.⁵

Sanat, eski çağlardan beri günümüze kadar varlığını sürdürmüş, üzerinde çalışılan ve araştırılan bir konu olmuştur. Dolayısıyla sanat insanlıkla beraber başlamıştır.⁶ İnsanlığın varoluşu ile ilk maddeye hükmetmeye başlaması, insanın içindeki sanat duygusunu da uyandırmıştır. İnsan bu estetik duygu ile temel ihtiyaçlarını karşılarken, hayatını düzene sokmak için toprağı, ağacı, taşı biçimlendirmiş ve bundan zevk alarak kendini geliştirmiştir. Sanat, kişinin kendini ifade ederken nasıl görünmek istediğini, dünya ile ilişkisini, hayatına nasıl yön verdiğini dile getirir. Bu da bize hayat, sanat ve insan arasında hakiki bir bağın olduğunu gösterir. Çünkü hepsi birbirine ayna tutar.⁷

İnsanlık tarihi boyunca sanat var olmuş ve insanın estetik duygularını beslemiştir. Aynı zamanda bireyin kendini ifade etme aracı haline gelmiş, evreni, insanı ve hayatı anlamlandırma çabasında olmuş, insanın yaşam tarzına yön vermeye devam etmiştir. Sanat hem bireysel hem toplumsal olarak hayatımızın önemli bir parçası halinde, insanın içsel dünyasını ve inançlarını da yansıtmaktadır.

Sanatın doğuşu ve gelişmesinde estetik duygularla beraber inançlarda çok büyük rol oynamıştır. Sanatı besleyen bir kaynak olan din, insanlık tarihine, kültür ve yaşam tarzına yön vermiştir. Tarih boyunca bizlere ulaşmış müzeler, kütüphaneler, camiler vb. sanat eserleri, inancın ve dinin sanat üzerindeki somut örnekleridir.⁸

Sanat duygusunun insanda doğuştan olması sebebiyle, en ilkel insanda bile bu duygu hep var olmuş, günümüze kadar gelmiş ve kıyamete kadarda devam edecektir. Bu nedenle âlem üzerindeki bütün dinlerin sanatla mutlaka ilgisi olmuştur. İslam’ı da bundan soyutlamak mümkün değildir. Sanat bir yönüyle de İslam hakikatlerinin estetik olarak anlatılmasıdır. Müslüman bir kişi hayatını, inancını, olayları sanatla ifade eder. Sanatı ve estetiği dinden ayırmayacağımız gibi dini de sanatsız ve estetiksiz düşünemeyiz. Çünkü bir bakıma sanat bizi dine götürmede köprü görevini ifa eder.⁹

⁵ Turan Koç, “Sanat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/90.

⁶ Mehmet Karakuş, *İhvân-ı Safâ’da Estetik ve Sanat* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 42.

⁷ Karakuş, *İhvân-ı Safâ’da Estetik ve Sanat*, 43-44.

⁸ Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi Ekoller ve Takipçileri 1* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2019), 25.

⁹ Yasin Pişgin, *Din-Sanat Bağlamında Dini Tecrübenin Sanat Ruhuna Etkisi* (İstanbul: Tartışmalı İlmi Toplantı, 2015), 47-48.

En eski çağlardan itibaren insanlar, çevrelerindeki dünyayı anlamak için sanatı kullanmışlardır. Bu, zamanla dinlerinde bir parçası haline gelmiştir. Böylece sanat, dinî duyguları daha derin ve anlamlı bir şekilde yaşamımıza aracılık edebilir.

Sanatın tasavvufufla ilişkisine baktığımızda, İslâm medeniyetinde tasavvufun sanata nasıl ilham verdiğini, sanatın hem bir eğitim süreci hem de mânevî bir yolculuk olduğunu bize gösterir. Tasavvuf, İslâm’da sadece bir düşünce sistemi veya ibadet olarak değil, aynı zamanda estetik ve sanatla yoğurulmuş, yaşamın her alanına dokunan bir yaşam biçimi olarak görülüyor. Osmanlı döneminde oluşan İslâmî sanat, İslâm’ın ruhani yönünün estetik ve sanatla iç içe geçmesiyle şekillenmiştir. Özellikle dergâhlar ve Mevlevîhâneler gibi tasavvuf mekânlarının, sanat ve estetik eğitiminin merkezi durumunda olması; hattatlık, musiki ve tezhip gibi sanatların sadece bir beceri değil, mânevî bir derinlik ifade eden bir eğitim süreci olarak ele alındığını gösterir. Bu süreç, sanat eserlerinin sadece madde ile değil mana ile dolmasını sağlamış ve sanat eserlerinin bir ruh taşımasını sağlamıştır. Bu açıdan yazı bize tasavvufun sanat üzerindeki derin etkisini gösteriyor. Sanat sadece estetik değil, aynı zamanda mânevî bir yükselişin temsilcisi ve aracı haline gelmiştir.

Buradan hareketle sanat ve estetik insanın kendini tanımasını sağlar. Kendini tanıyan insan Allah’a ve yarattıklarına saygı duyar, onlara karşı uyumlu olur. Sanat insan duygularının ve inceliklerinin ortaya çıkmasına katkı sağlar. İnsan ahlaki ve ilmi yönden kendini nasıl geliştiriyorsa, sanat ve estetik yönünden de kendini geliştirmesi gerekir. Kendini bu yönde geliştirmeyen insan eksik kalır ve insanı kâmil olamaz. İnsanı kâmil hale getiren, ilim, din ve sanattır.

2.3. Tasavvuf ve Hüsni Hat

Sözlükte ince, uzun, doğru yol, birçok noktanın birleşmesinden meydana gelen çizgi, çizgiye benzeyen şeyler ve yazı anlamına gelen “hat” kelimesi terim olarak, “Arap yazısını, estetik ölçülere bağlı kalıp, güzel bir şekilde yazma sanatı” anlamında kullanılmıştır. Kısaca hüsni hat sanatsal anlamda değerli olan İslâmî yazılara verilen isimdir.¹⁰

İslâm kültüründe yazı ve güzel yazı, “hüsni hat, hüsni’l-hat, el hattü’l-hasen” manalarında sadece İslâm yazıları için kullanılan bir tabir olmuştur. Hat aynı zamanda sözün, insan ruhunda ortaya çıkan duygu ve düşüncelerin yazı vasıtasıyla resme

¹⁰ M. Uğur Derman, “Hat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/427.

dönüştürülmüş halidir.¹¹

İslâm tarihinde resim, pek hoş karşılanmadığı için, insanlar yeteneklerini hüsn-i hat ve tezhibe çevirmişlerdir. Özellikle tekkeler bu konuda yani güzel sanatların gelişmesinde çok büyük hizmet etmiştir. En büyük hat ustaları tekkelerde yetişmiş ve haleflerini de buralarda yetiştirmişlerdir. Hattın insan ruhunu besleyen, duru ve fitrî bir akışla yazılabilmesi için, kalbinin her şeyden arınmış olması gerekir.¹²

Hat sanatı uzun süren, sabır gerektiren zorlu bir yoldur. Kendine has usul ve kaidelerle hoca-talebe ilişkisi içerisinde öğrenilir. Hüsn-i hat öğrenmek için mutlaka bir hoca gereklidir. Hoca olmadan yapılan hüsn-i hat dersi sanat seviyesine ulaşmaz.¹³

Hat sanatının içerisinde İslâm düşüncesi, aşk, sevgi, iman ve heyecan saklıdır. Estetiğini ve güzelliğini milletlerin zevkleriyle harmanlayıp İslâm dininden alır. Böylece etkili, büyüleyici, güzel yazılar ortaya çıkar. Bu güzel yazılar, ruhen hissedilen bir safhaya ulaşır ve mana alemi açılır. Mânâ şekle siner, harfler ve onu tamamlayan unsurlar ilahi bir örtüyle kaplanır. Yazı ilâhî bir mesajla kaynaşır ve billurlaşır. Şekil, söz, mana ahengi içerisinde akıp gider ve ruhumuz Allah'a yönelir.¹⁴

Tasavvufun hüsn-i hatla ilişkisine baktığımızda, ortak nokta şöyledir: Tasavvuf ve hat sanatı, bir çile yolu olup bu çileyi çekmeden kâmil insan mertebesine ulaşmak mümkün değildir. İnsana sabrı ve teslim olmayı öğreten tasavvufta üstat ve şeyh olmadan ilerleyemeyeceği gibi hat sanatında da ilerlemek mümkün değildir.

Hat sanatı, sadece bireysel bir sanat faaliyeti değil, aynı zamanda kültürel bir taşıyıcıdır. Ayrıca usta-çırak ilişkisi de bu sanatın sürekliliğini garanti altına almış, disiplinli bir öğrenme sürecinin de temelini oluşturmuştur. Hattın inceliklerini öğrenirken sadece becerimizi değil, sabır, sebat ve teslimiyet gibi ahlaki değerlerimizi de içselleştiriyoruz. Bu açıdan bakıldığında hat sanatı yalnızca bir yazı çalışması değil bir mânevî eğitim süreci olmuştur. Hat sanatı İslâm kültüründe hem estetiği hem de mânevî derinliği bünyesinde barındıran nadir sanat dallarından biridir.

¹¹ Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 1/31.

¹² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 71.

¹³ Yusuf Bilen, "Hat Sanatı Eğitim ve Öğretiminde Hoca Talebe Münasebeti", *Ekev Akademi Dergisi* 44 (2010), 127-134

¹⁴ Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, 1/40.

3. MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SA'DEDDİN EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TUHFE-İ HATTATÎN ADLI ESERİ

3.1. Hayatı

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, 1719 yılında (Receb 1131) İstanbul'un Atık Ali Paşa semti civarında Hırka-i Şerif Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası, Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Medresesi Müderrislerinden Mehmed Emin Efendi, annesi ise Ümmü Gülsüm Hatundur. Dedesi Mehmet Müstakimzâde'ye nispetle "Müstakimzâde" olarak şöhret olmuştur.¹⁵ Dedesi Müstakim Efendi Edirne'de saygın bir hoca olarak bilinirdi. Balat'a taşındığı dönemde, çıkan yangın sebebiyle İskender Paşa Mahallesi'nde bir ev satın almıştır. Sultan III. Osman'ın tahta çıkışına kadar burada sakin bir yaşam sürdürdüler. Süleyman Sa'deddin Efendi ilk eğitimini küçük yaşta babasından almaya başlamıştır. Babasının yanı sıra dönemin ünlü âlimlerinden ve pek çok hocadan ders alarak bilgilerini derinleştirmiştir. Diğer eğitim aldığı hocalar şunlardır:

1. Fatih Câmî İmâmı Seyyid Yûsuf Efendi
2. Saray Hocası Reisü'l-Kurrâ Yûsuf Efendi-zâde Abdullah Hilmi¹⁶
3. Vak'anüvis Seyyid Mehmed Hâkim Efendi¹⁷
4. Çörekçizâde Hoca Mehmed Efendi¹⁸

Dönemin değerli âlimlerinden olan Hafız Mehmed Efendi'den *Akâid-i Celâli*, Taftazânî'nin ise mantık ve kelâm üzerine olan eserlerini öğrenmiştir. Aynı zamanda *Şifâ-i Şerîf* ve İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker* isimli eserinden hadis metinleri okumuş ve öğrenmiştir. Ayrıca diğer ilimlerde Cürçânî ve Seyyid Şerîf'in eserlerini okuyup çalışarak

¹⁵ Ahmet Yılmaz, *Mecelletü'n-Nisâb Fihristi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2000), 7.

¹⁶ 1066 (1656) tarihinde İstanbul'un Sultanahmet semtindeki Nakilbent mahallesinde doğmuştur. Babası Şeyhülkurrâ Mehmed Efendi, dedesi Amasyalı Reisülkurrâ Yusuf Efendi'dir. Hafızlığını bitirdikten sonra babasından kıraat dersleri almıştır. Bu ilimdeki icazet silsilesi babası ve dedesi yoluyla İbnü'l Cezeri'ye (ö. 833/1429) kadar uzanır. Sultanahmet Camii'nin Kara kız lakabıyla bilinen baş müezzin hattat Hoca-zâde Mehmed Enverî'den sülüs ve nesih yazılarını öğrenip icazet almıştır. Bk. Halit Özkan, "Yusuf Efendizâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/41-42. Bk. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5/1614.

¹⁷ İstanbul'da doğmuştur. Bıçakçı Emir Çelebi olarak bilinen Seyyid Halil Efendi'nin oğludur. Dönemin ünlü âlimlerinden olan Yanyalı Esad Efendi ve Bursalı İsmail Hakkı Efendi'den ders okumuştur. Sülüs ve nesih hat yazı türünü İsmâil Efendi-zâde Abdi Efendi'den öğrenmiştir. Devhatü'l-küttâb müellifi Suyolcu-zâde Mehmed Necib'den kitâbet icazeti almıştır. Gülşenî tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu Hasan Sezâî Efendi'den feyz almış, Nakşibendi tarikatına intisap etmiştir. 1184 tarihinin Regaib kandilinde vefat etmiş, Haydarpaşa'da Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bk. Mücteba İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/189-190.

¹⁸ Mustafa Koç, *Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi, Tuhfe-i Hattatîn* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 65.

dönemin en seçkin âlimleri arasına girmiştir.¹⁹

Bunun yanı sıra Arapça ve Farsça eğitim almış aynı zamanda Eğrikapılı Mehmet Râsim, Fındık-zâde İbrahim, Kâtib-zâde Mehmet Refî Efendi'den²⁰ hat meşk edip, sülüs, nesih ve ta'lik yazı çeşitlerini öğrenerek kendini geliştirmiştir.²¹

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, soylu ve yüksek ilim almış bir âileden geldiği için ilim öğrenmeyi hayatına geçirmiş bir sûfî idi. Ömrünün neredeyse tamamını ilimle geçirmiş, ders halkalarından, ilim meclislerinden ve sohbetlerinden ayrılmamıştır. 1751 yılında babasının ölümünün ardından geçim sıkıntısı sebebiyle müderrislik sınavına girmiş fakat sakalının olmasını bahane ederek görev verilmemiştir. Bu olay Müstakimzâde için büyük üzüntü, kırınglık ve dermânı olmayan bir dert haline gelmiştir.²²

Bu sebeple Müstakimzâde, babası ve dedesi gibi tasavvuf yoluna yönelmiş ve kendini tarikat eğitimine vermiştir. Önce Üsküdar Vâlîde Sultan Câmîi vâizi İsâ-zâde Şeyh Mehmed vasıtasıyla Halvetiyye tarikatine girmiştir. Daha sonra Nakşî-Müceddidî şeyhi Şeyh Mehmed Emin Tokâdî Efendi'den²³ *Buhârî-i Şerîf* (hadis) dersleri alırken, mânevîyatından etkilenmiş ve Nakşibendiyye tarikatına girmiştir.²⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn* adlı eserinde, ileride hattatlar kısmında da geleceği üzere mürşidiyle olan irtibatına temas etmiştir şöylece: “Bu metnin yazıldığı dönemde, o büyük zât/zâtlardan izin almış olan yalnızca bu aciz kuldur, başka bu silsileye sahip kimse yoktur. Allah onların ruhlarını güzelliklerle donatsın.”²⁵

¹⁹ Koç, *Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi, Tuhfe-i Hattatîn*, 66.

²⁰ İstanbul Fatih Çarşamba'da Kovacı Dede Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Sultan III. Ahmed zamanında Divan-ı Hümayun'da kâtiplik yapan Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için Kâtib-zâde lakabıyla tanınmıştır. Sülüs ve nesih hattını Kevkeb Hâfız Mehmed Efendi'den, nesta'lik yazı türünü ise Kazasker Abdülbâki Ârif Efendi'den öğrenmiştir. Döneminde hattatları etkilemiş ve çevresinde geniş bir sanat alanı oluşturmuştur. Kâtib-zâde, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İmâd-i Haseni üslubunu yorumlayarak İran tarzından farklı Türk nesta'lik ve celi ekolünü ortaya koyan oluşumun önde gelen hattatları arasında yer almış ve İmâd-ı Rûm olarak anılmıştır. Bk. Muhittin Serin, “Kâtib-zâde Mehmed Refî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/42-44, Bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 2/140. Bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/435.

²¹ Ahmet Yılmaz, “Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 33/113-115.

²² Koç, *Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi, Tuhfe-i Hattatîn*, 67-77.

²³ Mehmed Emin Efendi, 1075 (1664)'te Tokat'ta doğmuştur. Babası terzi Hasan Efendi Nakşibendiyye tarikatının Urmiye kolunun pîri Azîz Mahmûd-ı Urmevî'nin mürididir. Gençlik dönemini Tokat'ta geçirmiş, daha sonra 1110 (1698) yılında İstanbul'a akrabalarının oturduğu Zeyrek'teki Pîri Baba Medresesi'ne yerleşmiştir. Yedikuleli Hâsimî-zâde Seyyid Abdullah Efendi'den sülüs ve nesih yazı türlerini öğrenip icazet almıştır. Ta'lik ve diğer hat çeşitlerinde üstattır. İstanbul Nakşibendî Müceddidiliğinin XVIII. yüzyıldaki en önemli temsilcisidir. Bk. Halil İbrahim Şimşek, “Mehmed Emin Tokadî”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/467-468.

²⁴ Abdürrezzak Tek, *Müstakimzade Süleyman Sadeddin'in Risâle-i Melâmiye-i Bayrâmiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 26.

²⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 364-365.

Uzun yıllar Şeyh Mehmed Emin Tokâdî Efendi'nin yanında kalmış, onunla beraber tasavvufa daha fazla ilgi duymuştur. Ancak önce şeyhinin vefatı hemen ardından annesinin vefatı Müstakimzâde'yi çok üzmüş, bir süre Bursa'da kendini inzivâyâ çekmiştir. Şeyhine olan sevgisini ve bağlılığını ömür boyu sürdüren Müstakimzâde, bu sevgisini öldükten sonra kabrinin Tokâdî Hazretlerinin ayakucuna yapılmasını isteyerek göstermiştir. Nitekim de öyle olmuştur.²⁶

Yetmiş yılı aşkın ömrünün kırk yılını ilme ve eser telifine ayıran Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, 1201 (1787) yılında Kurban Bayramı gecesı, cuma gününü cumartesiye bağlayan gece vefat etmiştir. Cenazesi Fatih Zeyrek yakınlarında Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa'nın yaptırdığı Soğuk Kuyu Câmîi Mezarlığı'na hocası Şeyh Mehmed Emin Tokâdî Efendi'nin ayakucuna defnedilmiştir.²⁷

3.2. Eserleri

Velûd bir müelîf olan Müstakimzâde'nin eserleri yaşadığı dönem içinde oldukça kapsamlı ve detaylıdır. Çeşitli alanlarda güvenilir ve kapsamlı eserler bırakmıştır. Eserleri; tercüme, tashih ve şerh türlerini içermektedir. Bunları üç bölümde ele almak mümkündür:

A. Biyografik Eserleri

1. *Mecelletü'n nisâb*

İslam dünyasında yaşayan önemli şahsiyetlerin anlatıldığı biyografik bir eserdir.

2. *Devahatü'l-meşâyih*

Osmanlı şeyhülislamı hakkında yazılmış ilk eser olup müellifleri tarafından iki defa zeyli yapılmıştır.

3. *Tuhfe-i Hattatîn*

İslam dünyasında hat sanatında meşhur olmuş pek çok sûfinin biyografisinin ele alındığı bir kitaptır. Ayrıntılarını aşağıda ele alacağız.

4. *Zeyl-i Hamîletü'l-Küberâ*

Ahmed Resmi Efendi'nin eserinin kısa bir zeylidir. Zeynep Aycibin tarafından yayımlanmıştır.

5. *Kitabü'l-Menâkıb*

İmâm-ı Azam Ebû Hanife hakkında yazılmış bir eserdir.

²⁶ Tek, Müstakimzade Süleyman Sadeddin'in *Risâle-i Melâmiye-i Bayrâmiye Adlı Eserinin Metni ve Tahlili*, 27.

²⁷ Koç, *Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi, Tuhfe-i Hattatîn*, 77.

B. Dinî-Tasavvufî Eserleri

1. Terveme-i Mektubât-ı Kudsiyye

İmâm-ı Rabbânî ve oğlu Muhammed Ma'sûm'un Mektûbât'larının tercümesidir.

2. Risâle-i Tâciyye

Tarikat taşlarına air önemli bir eserdir.

3. Tuhfetü 'l-Merâm

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin Mehmed Emin Tokâdî'ye sorduğu ahlâkî, tasavvufî ve cevapları ihtiva eden bir kitaptır.

4. Risâle-i Melâmiyye-i Şettâriyye

Bayrâmî Melâmîliği'nin tarihine dair temel eserlerden biridir.

5. Şerh-i Vird-i Settâr

Halvetiyye'nin ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin evrâdının tercüme ve şerhidir.

6. Akîdetü 's-Sûfiyye

7. Hulâsatü 'l-Hediyye

Şeyh Mehmed Nazmi Efendi'nin Hediyyetü'l-ihvân adlı eserinin ihtisarıdır.

8. Âsâru Adîde

İçinde rakam adlarının geçtiği kırk hadis derlemesi olup, eserin içerisinde yirmi altı, otuz bir ve otuz ikinci hadisler eksiktir.

9. el-Âsaru 'l-Ehab li-Meyli Hubbi 'l-Arab

Arapları ve Arapçayı sevmekle ilgili kırk hadisin tercümesidir.

10. Hüccetü 'l-Hattî 'l-Hasen

Güzel yazıyla ilgili kırk hadis ve şerhleri olup *Tuhfe-i Hattâtîn*'in baş tarafına da eklenmiştir.

11. Turarü 's-Selâm li-Ahrâri 'l-İslâm

Selâm ve selâmlaşma ile ilgili noktasız harflerden oluşan kırk hadis ile noktasız harflerle yapılmış şerhleridir.

12. Şerefü 'l-Akîde

İmâm-ı Azam'ın el Fıkhü'l-Ekber'inin tercüme ve şerhi olup "Fıkh-ı Ekber Tercemesi" adıyla basılmıştır.

13. Tahkiku 's-salavât

Namazla ilgili çeşitli konuları ihtiva eden bir kitaptır.

14. es-Salavâtü 'ş-Şerîfe

15. Tefsîru Sûreti 'l-Fâtiha

16. Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî

C. Edebî Eserleri

1. *Terceme-i Kanûnü 'l-Edeb*

Hubeyş et-Tiflîsî'nin *Kanûnü 'l-Edeb fî Zabtı Kelimâti 'l-Arab* isimli Arapça-Farsça eserine Türkçesi'nin de eklenmesiyle meydana gelmiş ansiklopedik bir sözlüktür. Dört büyük cilt halindeki müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.

2. *Şerh-i Dîvân-ı Alî*

Hız. Ali divanının nazmen tercümesi nesren şerhi olan eser Şakir Diclehan tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

3. *Durûb-i Emsâl*

Alfabetik olarak sıralanmış 448 adet Türk atasözünü ihtiva eden bir kitaptır.

4. *el-İstulâhâtü 'ş-Şi'riyye*²⁸

Müstakimzâde, XVIII. yüzyıl Osmanlı döneminde önemli yeri olan hem ilmî hem de tasavvufî yönü çok güçlü bir âlimdir. Babası ve dedesinin tasavvuf alanındaki birikimini devralarak çok yönlü bir profil çizmiş, kendisini çeşitli alanlarda derinleştirerek ortaya donanımlı eserler koymuştur. Ömrünün büyük bir kısmını ilimle geçiren Müstakimzâde, aynı zamanda Halvetiyye ve Nakşibendiyye gibi tasavvufî alanda yetişmiştir. Onu bu yönüyle sadece bir âlim değil, sûfî olarak da nitelendirmek gerekir. Onun bu ilmi, geleneksel İslâmî ilimleri yorumlama ve aktarımını sağlamada önemlidir.

Eserlerini incelediğimizde, biyografik, dinî-tasavvufî olarak çeşitli türlere ayrıldığını görmekteyiz. Bu çeşitlilik, onun sadece bir müellif olmadığını aynı zamanda kültürel bir aktarıcı olduğunu da göstermektedir. Müstakimzâde'nin, *Şettâriye*, *Tuhfetü 'l-Merâm*, *Tuhfe-i Hattâtîn* gibi eserleri, o dönemin tasavvufî ve biyografik yazım anlayışını yansıttığı gibi, kaynak kullanımındaki titizliğini ve tasnif anlayışını da ortaya koymaktadır.

Tasavvufla ilişkisine baktığımızda, kendisi sadece teorikle sınırlı kalmamış, pratik anlamda tarikat mensubiyeti ve şeyh-mürîd ilişkisi bağlamında da derin bir tecrübeye sahiptir. Özellikle Şeyh Mehmed Emin Tokâdî Efendi'ye olan bağlılığı, onun tasavvufla olan ilişkisini biçimlendiren temel etkenlerden biri olmuştur.

Ayrıca Müstakimzâde'nin zühd ve takvâ anlayışını hayatına yerleştirdiği, ilim-tasavvuf meclislerinden ayrılmadığı, halka ve sohbetlere devam ettiği, dünya hayatından uzak şekilde bir yaşam sürdüğü, yazdığı biyografik anlatımlarda yer almaktadır. Özellikle sakalının olmamasından dolayı müderrislik sınavını kazanamaması karşısındaki gösterdiği tevekkül, onun sûfî bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

²⁸ Eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz, "Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi", 33/113-115.

Sonuç olarak, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin tasavvufu bağı hem eserlerinde hem de şahsî hayatında derin bir etki ile karşımıza çıkmaktadır. Onun şahsiyetinde, ilim ve tasavvufun birleştiği, Osmanlı geleneğinin özgün bir örneği vücut bulmuştur. İlmî donanımı ve tasavvufî kimliği onun kendi dönemi ve sonrası için önemli bir şahsiyettir.

3.3. *Tuhfe-i Hattatîn* Adlı Eseri

XVIII. yüzyıl Osmanlı döneminin önemli eserlerinden biri olan *Tuhfe-i Hattatîn*, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin tarafından kaleme alınmıştır. Müstakimzâde eserini 1173/1760 yılında yazmaya başlamış, on yıl içinde tamamlamış, fakat vefatına yakın zamana kadar yeni ilavelerle eserini genişletmiştir. O, yüz yetmiştenden fazla yazma eser incelemiş ve incelediği bu eserleri *Tuhfe-i Hattatîn*'in satır aralarında belirtmiştir.

Müstakimzâde'nin bu eserinde, 1788 yılına kadar Türk, Arap ve İran bölgelerinde yetişen, sülüs, celî ve nesta'lik yazan 2069 adet hattatın biyografileri vardır. Eserde bu biyografilerden başka, yazı ile ilgili hadisler, hat sanatı ve hat sanatında kullanılan malzemelerle alakalı makaleler yer almaktadır. Dili çoğunlukla Arapça ve Farsça terkipler içeren Osmanlı Türkçesi'dir.²⁹

Tuhfe-i Hattatîn, mukaddime ile beraber 4 kısımdan oluşmaktadır. Bunlar mukaddime, tuhfe-i kübrâ, hâtîme/sânihalar ve tuhfe-i suğrâdır.

Mukaddime bölümünde besmelenin anlamı ve yazımıyla alakalı bilgiler verilmiştir. Ayrıca yazı ile ilgili olan kırk hadis tercüme edilmiş ve açıklanmıştır.

Tuhfe-i kübrâ, eserin en geniş ve hacimli olan bölümüdür. Sülüs, nesih ve celî yazı türünde eser vermiş 1695 hattatın biyografisine yer vermiştir.

Hâtîme/Sânihalar, 33 kısımdan oluşmuştur. İçeriğinde hattatlara yönelik tavsiyeler, güzel yazıda kullanılan malzemelere dair terimler, Hz. Peygamber'in vasıflarını anlatan yazılar, kâğıt, mühürler, kalemi tıraş etme usulü gibi birçok konuya yer verilmiştir.

Tuhfe-i suğrâ bölümünde, 371 tâlik türü yazı yazan hattatın biyografisi bulunmaktadır. Müstakimzâde, bu bölüme "cerîde-i suğrâ-yı ta'likiyân, tuhfe-i ta'likiyeye gibi isimler vermiştir.³⁰

Eserin üslûbuna baktığımızda hem anlaşılır ve net hem de edebî yönü kuvvetlidir. Eser sadece hattatlarla ilgili bilgi vermekle kalmamış aynı zamanda onların sınıflandırılmasını da sağlamıştır. Hangi hattatın nerede ve kimden eğitim aldığı, hangi

²⁹ Ebru Süsler, *Hat sanatı açısından tuhfe-i hattatîn*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 4.

³⁰ Mustafa Koç "Giriş" *Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, Tuhfe-i Hattatîn*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 38.

bölgeden olduğu gibi bilgileri bulabilmek mümkündür.

Diyebilliriz ki Müstakimzâde, İslâm medeniyetinin doğu ve batı kaynaklarını çok yönlü kullanarak, kendine özgü bir eser ortaya koymuştur. İlmî bakışı, gözlemi ve kaynakların çeşitliliği ile birlikte, o dönemin sanatını ayrıntılı bir şekilde anlatan başka bir biyografi eseri elimizde bulunmamaktadır. Bu eser sadece Osmanlı için değil, Arap, Acem ve Orta Asya gibi bölgelerde hat sanatı araştırmaları için bugün bile önemli bir kaynak durumundadır.³¹

³¹ Koç, “Giriş”, *Müstakimzâde Süleyman Sa’deddin Efendi, Tuhfe-i Hattatin*, 36.

4. TUHFE-İ HATTATÎN ADLI ESERDE SÛFÎLER

Burada Müstakimzâde'nin söz konusu eserinde yer verdiği sûfî hattatlara yahut hattat sûfilere, mensup olduğu tarikatlar ve kolları cihetinden temas olunacaktır.

4.1. Sühreverdiyye

XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başlarında Bağdat merkezli olarak teşekkül eden Sühreverdiyye tarikatı, kurucusu Şihâbeddin Ömer Sühreverdî (ö. 632/1234)'nin ilmî ve tasavvufî otoritesi etrafında biçimlenmiştir. Abbâsî hilâfeti çerçevesinde büyük bir nüfuz kazanan Sühreverdî, “Şeyhü’ş-Şüyûh” (Şeyhler Şeyhi) ünvanıyla anılmış ve binlerce müride irşâd hırkası giydirmiştir. Tarikatın kurumsallaşmasında en önemli rol, onun sistematik eseri olan *Avârifü'l-Ma'ârif* olmuştur.³² Sühreverdî'nin vefatından sonra tarikatın merkezi otoritesini oğlu Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer es-Sühreverdî (ö. 655/1257) devralmış ve Sühreverdiyye'yi daha da sistemleştirmiştir. Ebû Ca'fer, dönemin önde gelen muhaddis ve âlimlerden dersler almış, babası gibi diplomatik görevlerde bulunmuştur.³³

Tarikatın coğrafi yayılımı ise özellikle halifeler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda en önemli isimlerden biri, Pakistan'ın Multan şehrinde faaliyet gösteren Bahâeddin Zekeriyyâ el-Multânî (ö. 661/1262)'dir. Buhara, Horasan ve Hicaz'da tahsilini tamamladıktan sonra Bağdat'a uğramış, burada Şihâbeddin Ömer Sühreverdî'den sülûkunu tamamlayarak hilâfete nâil olmuştur.

Sühreverdiyye'nin sistemleşmesi üç ana eksenle gelişmiştir:

1. *Avârifü'l-Ma'ârif* ve devamındaki eserlerle kurumsal metinsel temel,
2. Ebû Ca'fer ve Bahâeddin Zekeriyyâ gibi halifeler üzerinden yürüyen teşkilatlanma,
3. Sünnî ulemâ ve siyasî otoritelerle kurulan yakın ilişkiler sayesinde sağlanan toplumsal kabul. Bu unsurlar, tarikatı yalnızca bir tasavvufî yol olmaktan çıkararak, geniş bir coğrafyada kurumsal kimlik kazanmış bir sûfî hareket haline getirmiştir.³⁴

4.1.1. Şeyh Ahmed (Sühreverdî-zâde)

Şeyh Ahmed Efendi, “Sühreverdî-zâde” olarak meşhur olmuştur. Yâkût-ı

³² Âdem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012), 29.

³³ Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî*, 29-30.

³⁴ Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî*, 30-31.

Musta'sımî'ye giderek onun ilminden yararlanmış ve hat sanatında yüksek bir yere ulaşmıştır. Diğer hat çeşitlerinden ziyade, celî ve neşte türü hat sanatında ilminin zarafetini ve güzelliğini göstermiştir. Lâkin *Hünerverân-ı Ali* adlı eserde bahsedilen kat (yazı kesme/süsleme) maddesine bakıldığında, Yâkût Efendi'nin Sühreverdî hakkında ehil olmadığını söylemesi kesin değildir. O bu sözleri muhtemelen Sühreverdî'ye nazaran ince bir tenkid olarak söylemiştir. Şeyh Ahmed'in 718/1318 yılında tamamladığı ve "eser-i behî" olarak nitelendirilen *Mushaf*'ı, hattatın özgünlüğünü yansıtan en önemli örneklerden biridir. Bu *Mushaf* günümüzde Ayasofya-i Kebîr Câmii Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Sühreverdî'nin yazı sanatındaki estetik anlayışını gözler önüne sermektedir.³⁵

Ahmed Sühreverdî, XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başları, Bağdat'ın Moğol istilasının ardından yeniden toparlandığı ve ilmî-tasavvufî hayatın canlandığı bir dönemde yaşamıştır. Bu ortamda hem tasavvufî bir silsilenin mensubu olarak hem de hattat kimliği ile dikkat çekmiştir. Onun faaliyetleri tasavvufla sanatın kesiştiği bir zeminin temsilcisi olarak okunabilir.³⁶

4.1.2. Şeyh Hamdullah b. Mustafa Dede

Kıbletü'l-küttâb ve kudvetü'l-ehli'l-hatt olarak anılan hat üstadlarının en önemli ve önde gelen hattatlarından. Aslen Amasya'lıdır. Babası Pîrî Mustafa Dede'dir. Mustafa Dede, Buhara'dan Amasya'ya göç edip burada Sühreverdiyye tarikatına girmiş, 840 (1436-37) yılında "Şeyh Efendi" olarak tanınmıştır. Öğrenimini tamamladıktan sonra Hayreddin-i Mar'aşî'den³⁷ sülûs ve nesih türü hat yazılarını öğrenmiş, hat sanatında ileri seviyeye ulaşmıştır.

Hattat Hamdullah Efendi, aynı zamanda Zeyniyye tarikatında Sarı Kadı-zâde Şeyh Mustafa'dan da el alıp bu yola girmiş ve daha sonra ise Emîr Buhârî Ahmed Efendi silsilesine dâhil olmuştur.

Eserleri arasında 47 adet büyük boy En'âm ve Kehf sûrelerini içeren *Mushaf-ı Şerîf* ve çeşitli şeyler yer alır. Amasya'da bulunan Sultan Beyazıt Câmii içerisindeki mihrab ve kubbesindeki yazılar hattat Hamdullah Efendi'ye aittir. Firuz ağa, Davutpaşa

³⁵ Koç, *Tuhfe-i Hattatîn*, 89. Bk. Süreyya, *Sicill-i Osmâni*.

³⁶ M. Uğur Derman, "Ahmed-i Sühreverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/106.

³⁷ Gençliğinde ilim öğrenmek için gitmiş olduğu Amasya'da zamanın en kudretli hattatı olan Edirneli Yahya Sûfî'den aklâm-ı sitteyi öğrenip icazet almıştır. Divan kâtipliğini yaptığı Amasya Valisi Şehzade Alâeddin Bey'in vefatından sonra zamanını öğrencilere yazı öğretmek için geçiren Hayreddin Efendi 876 (1472) yılının sonuna doğru vefat ettiği tahmin edilmektedir. Bk. Muhittin Serin, "Hayreddin Mar'aşî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/57.

Câmîi’ndeki yazılar, Ayasofya Kütüphanesi’ndeki *Mushaf-ı Şerîf* onun kaleminden dökülmüştür. 926/1520 tarihinde vefat etmiş, cenazesi Karacaahmet Mezarlığı’na defnolunmuştur.³⁸

4.2. Halvetiyye

Halvetiyye tarikatı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Harezm bölgesinde faaliyet gösteren ve Sühreverdiyye silsilesine bağlı bulunan Kerimüddin Ahi Muhammed Halvetî (ö. 751/1350-51) bu yapının ilk kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ancak tarikatın gerçek anlamda teşkilatlanması, Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Ekmeleddin Halvetî (ö. 800/1397-98) aracılığı ile gerçekleşmiştir.³⁹ Tarikatın Anadolu’ya ve daha geniş coğrafya ya yayılması ise “Pîr-i Sâni” Yahya Şîrvânî (ö. 862/1457 veya 868/1463-64) ve halifeleri tarafından gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Alâeddin Rûmî (ö. 867/1462-63), Muhammed Bahâeddin Erzincânî (ö. 879/1474), Dede Ömer Rûşenî (ö. 893/1487) ve Habîb Karamânî (ö. 902/1496) gibi isimler, Halvetiyye’nin Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya taşınmasında önemli rol oynamıştır.⁴⁰

Halvetîlik, zaman içerisinde otuzdan fazla şubeye ayrılmıştır. Bu şubeler arasında özellikle dört ana kol dikkatimizi çekmektedir. Bunlar, Dede Ömer Rûşenî’ye nispet edilen Rûşenîyye, Cemâl Halvetî’ye (ö. 896/1494) dayanan Cemâliyye, Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî (ö. 910/1504-05) ile teşekkül eden Ahmedîyye ve Şemseddin Sivâsî’ye (ö. 1006/1597) bağlanan Şemsiyye’dir. Halvetiyye bu tarihsel süreç içerisinde tarikat kuluçkası niteliği kazanmıştır.⁴¹

4.2.1. Gülşeniyye

Gülşenîlik, Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye şubesinin İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534)’ye nisbet edilen koludur. İbrahim Gülşenî, mürşidi Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487)’nin kendisine bir gül vererek, “Sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin” sözüyle mahlası “Heybetî”yi, “Gülşenî” olarak değiştirmiş ve tarikatın ismi de bu kelimeye nisbet edilmiştir.⁴²

Gülşeniyye’nin silsilesi, Dede Ömer Rûşenî, Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, Pîr Sadreddin, Âhî İzzeddin, Âhî Mîrim aracılığı ile Halvetiyye’nin kurucu Pîri Şeyh

³⁸ Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, 171.

³⁹ Selami Şimşek, *Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne’de Tasavvuf Kültürü* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2008), 67.

⁴⁰ Ramazan Muslu, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023), 64.

⁴¹ Şimşek, *Edirne’de Tasavvuf Kültürü*, 68.

⁴² Mustafa Kara, “Gülşeniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/256-259.

Ömer Halvetî'ye ulaşmaktadır. Tarikat kısa sürede geniş bir alana yayılmış, Diyarbakır, İstanbul, Edirne ve Kahire'ye kadar ulaşmıştır. Bunlara ilaveten Mekke, Haleb, Urfa, Şam, Antalya ve İskenderun gibi şehirlerde tekkeler kurulmuştur. Gülşenîyye'nin Hasan Sezâyî-i Gülşenî'ye nisbet edilen Sezâiyye, Hasan Hâletî'ye nisbet edilen Hâletîyye adıyla iki şubesinin olduğu da kaynaklarda yazılıdır.⁴³

4.2.2.1. Hüseyin b. Ahmed (Haffâf-zâde)

Hüseyin b. Ahmed, Edirnelidir ve Haffâf-zâde olarak tanınmıştır. Edirne'nin Murâdiye semtinde oturur ve Halebiyye Câmîi'nin hocasıdır. Aynı şehirden Çelebi İmâm el-Hâc Mustafa el-Hâfız'dan sülûs ve nesih türde yazılarını öğrenmiş ve "hurşid" (güneş gibi parlak, aydın) unvanıyla 1120 (1708) yılında icâzet almıştır. Gülşenîyye tarikatına intisap etmiş olmasından dolayı bazı yazı levhalarında buna işarette bulunmuştur. Elli dokuz yaşında Şeyh Ahmed Müsellem'in dergâhında vefat etmiştir. Şeyh, bu vefat üzerine şu beyti söylemiştir:

*Hattatın canı kalem ve levhayı terk edip Rabbine ulaştı
Hüseyin, Yüce Mevlâ katında bir makama erdi (1154)*⁴⁴

4.2.2.2. Şeyh Mehmed-i La'î (La'lî)

Kastamonulu olan Şeyh Mehmed, Edirne'ye gelip Gülşenîyye tarikatı büyüklerinden Şeyh Mehmed-i Sırrî'nin hizmetinde bulunarak sülûk ve mücâdele, çile ve gözlemle tam olarak tarikata girmiş, hilafet aldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Sünbüliyye tarikatı şeyhlerinden Alâüddin Efendi'den ardından da Koca Mustafa Paşa şeyhi Seyyid Hasan Nûrî ve Manisa Şeyhi Hasan-ı Kenzî ile görüşüp, onların yanında tekrar halvet geçirmiş ve bu vesileyle sırlara ermiş olarak hilafet almıştır. Bu sırada Seyyid Hasan Efendi'den hat sanatını öğrenmiş ve bu alanda üstünlük göstermesi sebebiyle tanınmıştır. Tarikata ve yazıya dair sanatlarla ilgilendiği için ayrı bir şöhret kazanmıştır.

Hacdan döndükten sonra tekrar Edirne'ye dönmüş ve Gülşenîyye dergâhında bulunarak Kutbî Efendi-zâde Şeyh Seyyid Ali'nin vefatı üzerine onun makâmına geçmiştir. Altı sene şehylik yaptıktan sonra Zilhicce ayında vefat etmiş ve dergâhın hâziresine defnedilmiştir. Yerine Câbîzâde Hasan Sezâyî-i Gülşenî şeyh olmuştur. Vefat tarihi şu beyitle dile getirilmiştir:

Gül bahçesinden bir Lâ'î gülü kopmuş, ne yazık! (1122)

⁴³ Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 70.

⁴⁴ Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattatîn*, 158.

“Bir gül” ifadesiyle 1122 tarihi düşürülmüştür. Eğer şu şekilde söylenecekti;

“*Meded kopdu nihâl-i Gülşenî’den bir gül-i La ‘lî*” tarih düşürmeye gerek kalmazdı, çünkü mânevî anlamı yeterli olurdu. *Zeylû’z-Zeyl* adlı esere göre güzel yazıdaki başarısı nedeniyle “Lâ‘lî” (yakut gibi değerli) lakabıyla tanınmıştır.⁴⁵

4.2.2.3. Yûsuf-ı Sîmîn-kalem (Sîmîn Kalem)

Yûsuf Sîmîn Efendi, İstanbul’da ikâmet etmiştir. Hüsn-i hat sanatında sülûs ve nesih yazı türünü Demirci Kulu diye bilinen Yûsuf Efendi’den ders alarak öğrenmiştir. Bu alanda o kadar ilerlemiştir ki, sanatının kıymeti itibarıyla seçkinlerin meclisinde tam anlamıyla tanınmış ve yazıya güzellik vermiştir.

Bazı eserlerinde sağlıklı olduğu hicrî 1050 (1640) yılına kadar hayatta kaldığı söylenmiştir. Gülşenîyye tarikatına intisap etmiş, çoğunlukla yazılarında Gülşenî tarikatı fakirlerinden ibaresi geçmektedir. Eserleri az bulunur ve kendi ismiyle şöhret olmuştur. Bazıları, bunları Şeyh merhûmun öğrencilerinden zannederler. Ancak tarihlerin uyuşmamasından dolayı, üstadının ismini ve yazıldığı tarihi belirten birkaç eser dışında hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.⁴⁶

4.2.3. Sinâniyye

Sinâniyye tarikatı, İbrahim Ümmî Sinân Efendi (ö. 976/1568) tarafından kurulmuş Halvetiyye’nin ana kollarından Ahmedîliğin bir şubesidir. Ümmî Sinân’ın silsilesi Ahmed Şemseddin Marmaravî’ye şu şekilde ulaşmaktadır: Şeyh İbrahim Ümmî Sinân, Şeyh Kâsım Çelebi, Karamanlı Şeyh Hacı İzzeddin, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî.⁴⁷

Sinâniyye, İstanbul merkezli bir tasavvuf ekolü olup sosyo-kültürel açıdan Osmanlı dönemine ait özellikler taşımaktadır. Ancak, Halvetîliğin diğer kolları kadar yaygınlık kazanamamıştır. Tarikata bağlı beş tekkeden üç tanesi sadece Sinâniyye’ye bağlı kalmış, diğerleri başka tarikatlarda hizmet etmeye devam etmiştir.⁴⁸

4.2.3.1. Mahmûd b. Fazlullâh b. Mehmed (Fazlî-zâde)

Mahmûd b. Fazlullâh Fazlî-zâde âilesindendir. Babası ve kardeşi, saray bandosunda mürekkep yazıcısı yani hattat, muharrirdir. Kendisi de icazetini babasından almıştır. Sinâniyye tarikatına mensup olup, kalplerin sevgilisi bir sûfi olduğunu belirtilmektedir.

⁴⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 435.

⁴⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 530.

⁴⁷ Muslu, *18.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 144.

⁴⁸ Hür Mahmut Yücer, *19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 200.

Necîb-i Eyyûbî, onun vefatına, kendi yazma eseri olan *Devhatü'l-Küttâb*’da şu sözlerle tarih yazmıştır: “Temiz ve ebedi saltanat sahibi Mahmûd’un makâmı (cennet) olsun 1148/1735-36”.⁴⁹

4.2.4. Şemsiyye

XVI. asrın ikinci yarısında Ahmed Şemseddin Sivâsî tarafından Halvetiyye’nin ana kollarından biri olan Şemsiyye şubesi kurulduğunu biliyoruz. Bu kol, iki ayrı silsile ile Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî’ye ulaşmaktadır:

1. Şemseddin Ahmed Sivâsî, Muslihuddin Halife, el-Hâc Hızır Amâsî, Habib Karamânî, Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî.

2. Şemseddin Ahmed Sivâsî, Abdülmecid Şîrvânî, Şahkubâd Şîrvânî, Muhyiddin Muhammed Rukiyye Şîrvânî, Ziyâeddin Yûsuf Mahdûm Şîrvânî, Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî.⁵⁰

Şemseddin Sivâsî, Zileli olmasına rağmen Sivas’a yerleşerek irşad faaliyetlerine burada devam etmiş ve yine burada vefat etmiştir. XVII. yy. da, tarikatı, Sivas’da kendi dergâhında, İstanbul’da da yeğeni ve halifesi Abdülmecid Sivâsî Efendi ve Abdülehad Nûri Efendi ile temsil edilmiştir.⁵¹

4.2.4.1. Derviş Mehmed Kılavuz (Kılavuz)

Derviş Mehmed Efendi İstanbul’da Ebu Bekir Paşa Câmii civarında dünyaya gelmiştir. Halvetiyye’nin Şemsiyye koluna girmiş, Şeyh Hüseyin Halvetî’nin hizmetinde bulunmuştur. O dönemde sülûs ve nesih yazı türünde usta hattat olan Hâfız Osman Efendi’den⁵² hüsn-i hat öğrenmiştir.

Babüssaâde Ağası Mustafa Ağa b. Korkud Bey’in Tophane’de yaptırdığı zâviyeye gitmiş ve orada bir hücreye yerleşmiştir. Şeyhi vefat ettikten sonra Şeyh Hasan Sezâyî Efendi’ye gidip ondan teberrüken bir belge almıştır.

Bir gün Tophane fırınlarının önünde vefat etmiş olarak bulunmuş ve yazı ustaları arasında ayağından rahatsız olduğu belli olan kimse anlamında “ehli işkeste-pây” ifadesi kullanılmıştır. Hücresinde kitap yazdığı, sülûs ve ta’lik yazıda sağlamlığı ile meşhur

⁴⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 456.

⁵⁰ Reşat Öngören, *16. Yüzyıl Anadolu’da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ Osmanlılarda Tasavvuf* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 107.

⁵¹ Necdet Yılmaz, *17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfîler Devlet ve Ulemâ* (İstanbul: Enes Matbaacılık, 2007), 195.

⁵² 1052/1642 yılında İstanbul’da doğmuş, asıl adı Osman’dır. Kur’an-ı Kerim’i ezberlediği için “hafız” lakabıyla anılmaya başlanmıştır. Hat eğitimini ilk olarak Derviş Ali’den almış, sonrasında Suyolcuzâde Mustafa Efendi’den meşk etmiştir. Özellikle sülûs ve nesih hattında kazandığı inceliklerle yeni bir dönem başlatmıştır. Bk. M. Uğur Derman, “Hafız Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/ 31-32.

olduğu aktarılmıştır. 1155 (1742) yılında vefat etmiş, söz konusu zaviyenin içine defnedilmiştir. Demirci Kulu Yûsuf Efendi de burada medfûndur.⁵³

4.2.5. Sünbülüyye

Sünbülüyye, Halvetiyye'nin Cemâliyye kolunun alt şubesidir. “Sünbül Efendi” lakabı olarak bilinen Şeyh Yûsuf b. Ali b. Kaya Bey'e nisbet edilmiş, tarikatın temelleri İstanbul'da atılmıştır. Sünbülîliğin silsiesi şu şekildedir: Şeyh Cemâl Halvetî (ö. 899/1493-94), Şeyh Yûsuf Sünbül Sinân (ö. 936/1529).⁵⁴

Sünbülüyye tarikatı, XVII. yüzyılda çoğunluğu İstanbul'da bulunan tekkelerde faaliyetlerini sürdürmüş ancak Anadolu'ya yayılamamıştır.⁵⁵

4.2.5.1. Şeyh Ömer (Ömer-i Sünbülî)

Ömer-i Sünbülî İstanbul Küçük Ayasofya'da ikamet eden bir sûfidir. Babası Osmanlı ordusunun Cebeci Ocağında çorbacı olarak görev yapmıştır. Şeyh Ömer, dönemin tanınmış en önemli sûfilerinden Şeyh Seyyid Nûreddin Efendi'ye bağlanarak Sünbülüyye yoluna girmiş ve seyr ü sülûkünü tamamlamıştır.

Dönemin tanınmış hattatlarından olan Ağa Kapılı İsmâil Efendi'den sülûs nesih yazı türlerini öğrenerek ondan yetki ve diploma almıştır. Vefat tarihi şu cümleyle dile getirilmiştir:

“Allah Ömer Efendi'ye ilahi huzurda güzel bir makam versin.”

Mevlid kandilinde vefat etmiş, Koca Mustafa Paşa Tekkesi'ne defnedilmiştir.⁵⁶

4.2.5.2. Mehmed-i Âgâh b. Yûsuf (Rûz-nâmçe-i Sultân Selim)

Mehmed-i Âgâh Efendi İstanbul'da Sultan Selim Câmi-i şerifinin günlük kayıt memuru (rûznâmçe) idi. Hat sanatını, sülûs ve nesih yazı türü eğitimini Ağa Kapılı İsmâil Efendi'den öğrenerek diplomasını almıştır. Şeyh Seyyid Nûreddin Efendi'ye⁵⁷ intisap edip Sünbülüyye tarikatına bağlılığını göstermiştir. 1158 (1745) yılında vefat etmiştir. Şiirlerinden oluşan eserleri vardır. Şiirlerinde geçen ifadelerinden anlaşıldığına göre,

⁵³ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 441.

⁵⁴ Muslu, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 152.

⁵⁵ Yılmaz, *17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 67.

⁵⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 317.

⁵⁷ Şeyh Seyyid Nûreddin Efendi, tarikata aidiyeti ve şeyhlik yönü öne çıkmış, Osmanlı döneminde yaşamış bir sûfidir. Onun kaynaklarda Seyyid olarak zikredilmesi, Hz. Peygamber soyundan geldiğine işaret etmektedir. Bağlı olduğu tarikat silsilesi ve tasavvuf anlayışı dönemin Osmanlı Şehirlerinde etkin olan Halvetiyye kolları içerisinde değerlendirilir. Halvetiyye ve onun şubelerinde, özellikle İstanbul: bursa ve Rumeli tekkelerinde irşad faaliyetinde bulunmuş şeyhler arasında zikredilmektedir. Bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 4/217.

merhûm olan şeyhi Ebu Şeybe es-Sahâbî'nin türbesi civarında bulunan Emîr Buhârî Dergâhı'nda tekke idarecisi olarak görev yapmıştır.

Hâce-i Hâcegân dedi târih

Cây-ı Mîr'e halife oldun Emîn (1156/1743)

Bu dizelerde Mehmed-i Âgâh'ın halife olarak atanmasının tarihi 1156 olarak Câ-y-ı Mîr'e halife oldun Emin ifadesiyle düşürülmüştür.⁵⁸

4.2.6. Uşşâkkiye

Uşşâkkiye, Halvetiyye'nin Ahmedîyye kolunun alt şubesidir. Hasan Hüsâmeddin Uşşâk (ö. 1001/1593)'ye nisbet edilmiştir. Uşşâkîliğin silsilesi Ahmed Şemseddin Marmaravî'ye şu şekilde ulaşır: Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî, Karamanlı Şeyh Hacı İzzeddin Efendi, Semerkandlı Şeyh Seyyid Ahmed Efendi, Şeyh Hasan Hüsâmeddin el-Buhârî el-Uşşâkî.⁵⁹

Uşşâkiye, Şeyh Hüsameddin Uşşâkî'den sonra Câhidiyye ve Cemâliyye adıyla iki şubeye ayrılmıştır. Daha sonra Cemâliyye kolundan Salâhiyye kolu ortaya çıkmıştır. Uşşâkîlik, İstanbul'dan Rûmeli, Macaristan'ın Kanije Kalesi'nden Afrika'nın güney kesimlerine, Batı Anadolu ve Ege kıyılarına kadar yayılmıştır.⁶⁰

4.2.6.1. Seyyid Yahyâ Tevfîk b. Eyyûb b. Receb (Tevfîk Efendi)

Seyyid Yahyâ Efendi, İstanbul'da yaşamıştır. Dedesi Mısır kadılarından babası ise değerli öğretmenlerdendir. Ani bir ecel ile ahiret yurduna göç etmiştir.

Anne tarafından dedeleri, Harem Şeyhi ve *Zeyl-i Şakâyık* adlı eserin müellifi Seyyid İbrahim Hasîb Efendi'dir. Bu taraftan soyu Peygamberimizin soyundan gelenlerin kaydını tutan Seyrekzâde Abdurrahman Efendi'ye ve Uşşâkî yolunun önderi olan Şeyh Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî'ye⁶¹ bağlıdır.

Kendisi önce Abdullah-zâde Mehmed Bâki Efendi'den ders almış, onun vefatından sonra Kâtib-zâde Mehmed Refî Efendi'den de nükye ve meziyetler öğrenerek üstünlük kazanmıştır. Aynı zamanda hocalık yapmış, ardından Selanik, Şam ve Mekke Kadısı

⁵⁸ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatin*, 427.

⁵⁹ Muslu, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 100.

⁶⁰ Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 174.

⁶¹ Hüsâmeddin Uşşâkî, Buhara'da doğmuştur. İlk dinî bilgilerini ticaretle ilgilenen babasından almıştır. Babasının ölümünden bir süre sonra gördüğü rüya üzerine kendisine kalan mirası kardeşine bırakıp tasavvufa yönelmiş, Anadolu'ya gidip Uşak'ta Halvetî şeyhlerinden Emîr Ahmed-i Semerkandî'ye bağlanmıştır. Ancak Anadolu'ya gidip tarikata girdiği ve hilafet aldığı tarihler belli değildir. Uşşâkî'nin tarikat silsilesi, Halvetiyye'nin ana kollarından Ahmedîyye'nin kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Efendi'ye ulaşır. Hüsâmeddin Uşakkî hac dönüşü Konya'da vefat etmiş, cenazesi İstanbul'a getirilerek tekkesine defnedilmiştir. Bk. Mehmet Akkuş, "Hüsâmeddin Uşâkkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/515.

olmuştur. Rûmeli kazaskeri makamında 1201 (1786-87) tarihinde görevde olduğu kaydedilmiştir.

Şiir ve düz yazıda önder biri olmuştur. Özellikle küçük ta'lik yazıda, güzel yazı yazan biri olup kaleminden çıkan eserler adeta inci tanesi gibi parlamıştır. Yazdığı güzel dizelerden bir tanesini şu şekildedir:

*Ey aşk deresi! Benim yerime git de sevgilinin ayağını öp
Ayrılık gecesinin yürek yakıcı halini baştan sona ona anlat*⁶²

4.2.7. Kolu Tespit Olunamayan Halvetî Hattatlar

4.2.7.1. Sultan Süleymân-ı Muhibbî b. Selim Hân (Sultan Süleyman Hân)

Sultan Süleyman Han yirmi altı yaşlarında tahta çıkmış 926 (1519), Osmanoğulları'nın onuncu nesli olarak kaydedilmiştir. Şöyle bir beyit yazılmıştır:

*Yazmağa merdümek-i çeşmini eylerdi midâd
Eser-i mu'teber-i hattını görseydi İmâd
Evvelîn nakş u nigâr-ı kalem-i ta'likî
Âhirîn resm-i pesendide-i kilî-i Behzâd*

Bu beyit, *Hünerverân* kitabında Sultan Süleyman'ın ta'lik hattıyla meşgul olduğunu belirtmiştir. Sultan tahta çıkışından sonra rahle-i tedrisini tamamladığında, huzuruna gelen hattatlara ta'lik hattını göstermelerini emretmiştir. Çok sayıda gazaya iştirak etmiş, hatta Yemen'i dahi fethetmiştir. Sultan Süleyman, "Muhibbî" mahlasıyla hem Farsça hem de Türkçe divânıyla meşhur olmuştur. Tâc-ı ser-i şühedâ (974/1566) seferinde Zigetvar'da vefat etmiş, naaşı İstanbul'a getirilmiş ve kendisine nispetle yapılan câmi-i kebîrin mihrabının ön kısmında türbesi inşa edilmiştir. Türbesi ziyaretgâh olup, tarihi şu beyitle kaydedilmiştir:

Ma'bedullâh ve's-sücûd ve't-tekkarrub (Hicrî 964/M. 1556)

Zigetvar'da babasının makâmı olması üzere bir türbe, bir imaret ve bir hankâh yaptırmıştır. Bu hankâhın şeyhi, *Evveliyât ve Evsile* sahibi Şeyh Ali el-Halvetî olup, aynı zamanda zâviye şeyhi olarak da görev yapmıştır. Sultan'ın hükümdarlık döneminde söylediği şiirlerinden biri de şudur:

*Bî-vefâ yârün Muhibbî cevri ni ma'zûr tut
Yârsız kalur cihânda aybsız yâr isteyen*⁶³

⁶² Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 695.

⁶³ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 599.

Sultan Süleyman ile ilgili bu eserde tarikat mensubiyetine dair açıkça bir bilgi verilmemiştir. Ancak Şeyh Ali Halvetî ile irtibatı olduğu için Halvetiyye tarikatına mensup olma ihtimali vardır. Ancak bununla ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

4.2.7.2. Ahmed Şemsüddîn (Karahisârî)

Karahisârî'dir. Güzel yazı ile şöhret bulmuş, sûfilerin istifade ettikleri, bilgili, mânevî derinliği olan biridir. Esedullah el-Kirmânî'den ta'lîm-i müsennâ (simetrik yazı) hattını öğrenmiş, harflerin zarif ve ince şekillerinde kemâle ermiş ve üstat sayılmıştır.

Süleymaniye Câmii'nin büyük kemerini ve mihrabını yazmakla memur olup bu vazifeyi tamamlamıştır. Ayrıca Pîrî Paşa Câmii'nde, Mihrimah Sultan Türbesi'nde, Mimar Sinan'ın eserlerinde ve Sütluçe'deki Câferâbad Tekkesi'nde Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi Dergâhı civarında ve Cemâl Halife Tekkesi'nde hatları vardır.

Yaklaşık doksan yıla yakın ömür sürerek 963 (1555-56) senesinde vefat eden Ahmed Şemsüddîn Efendi'nin kabri, kendisine intisap ettiği, Şeyh İshak-ı Halvetî olarak da bilinen Cemâl Halife'nin tekkesi içerisinde. Mezar taşında şu ifadeler yazılıdır:

*“Zât-ı şerîfî âsâr-ı yadigârıyla kemâle ermişti;
Fânî vücudu yok oldu, bâkî eserleri kaldı.”⁶⁴*

4.2.7.3. Şeyh İshâk Cemâlüddin (Cemâl Halife)

Aslen Karamanlı olan Şeyh İshâk Cemâlüddin, Cemâl Halife olarak tanınmıştır. Halvetiyye tarikatının önemli temsilcilerinden olan Şeyh Habîb-i Karamânî'nin⁶⁵ halifesidir. Hat sanatıyla meşgul olan Şeyh İshâk'ın aynı zaman da merhûm Karahisârî'nin talebesi olduğu bilinmektedir. Yazı sanatında üstün meziyetleri ile bilinmiş, doğrudan doğruya Kibletü'l-küttâb ünvanına sahip Şeyh Hamdullah Efendi'den de feyz alarak hat yazsını öğrenmiştir.

Şehzâde Sultan Mehmed'in sahip olduğu bir eserin yazımı için İstanbul'a davet edilmiş, *Kâfiyye* adlı bu eserin yazımında görev almıştır. Bu bahaneyle hacca gitme niyetiyle de Pîrî Paşa Karamânî'nin aracılığıyla İstanbul'a yerleşmiştir. Zeyrek'te soğuk kuyu denilen mahalde Mesih Paşa Medresesi'nde kalmıştır. 933 (1526-1527) yılında Mahmud Ağa Câmii civarında bulunan özel türbede müezzinlik görevi verilmiştir. Bu görevin kendisine verilme nedeni “Argun-ı Kâmil” lakabıyla tanınan Şeyh Abdullah b.

⁶⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 89-90.

⁶⁵ Şeyh Habîb Karamânî, Niğde **tarafklarında ki** Ortaköy kasabasında dünyaya gelmiştir. Niğde, Karaman'a bağlı olduğu için “Karamânî” nisbesiyle bilinmektedir. Hayatının ilk dönemlerine dair hakkında pek bir bilgi yoktur. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâmil Şahin, “Karamânî, Habîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/371-372.

Cemâlüddin'in Yâkût meşrebinden olması ve onun öğrencilerinden sayılmasıdır.

Şeyh İshâk, hattatlığı dolayısıyla İstanbul kadısı olan Muslihuddîn-i Kastallânî'den Mushaf yazma izni almış ve Mushaf-ı Şerif yazıp ona hediye etmiştir. Bu sırada Karaman'dan gelen hattatlardan birkaçı da yazdıkları mushafları sunmuştur. Kastallânî, mushaflardan birini bin akçeye satın almak isteyince Şeyh İshâk şöyle söylemiştir: “*Mushaf-ı Şerifin* karşılığında bana altın bin akçe teklif edildi fakat Karaman'dan gelen hattatlardan biri bin akçeye yazdı. O an bu sanatın kıymetinin kalmadığını görerek üzüldüm ve yazıya olan arzum kayboldu. Gönlümü zühde (dünya nimetlerinden uzak olma) verdim.” Ömrünün kalan kısmını el-Kussâ Zâviyesi'nde geçirmiş, vefatının ardından oraya defnedilmiştir. Daha sonra el-Kussâ Zâviyesi medreseye çevrilmiştir.⁶⁶

4.2.7.4. Resûl b. Ahmed

Resûl b. Ahmed, aslen Tekirdağlı olup “Rodoscuk” adıyla bilinen sahilde yaşamış ve orada vefat etmiştir. Halvetiyye tarikatının büyüklerinden Muslî Efendi'nin torunlarından. İstanbul'da yüksek dereceli medrese olan Kemankeş Mustafa Paşa Medresesi'ne kabul edilmiştir. Büyük âlimlerden kıraat ilmi tahsil etmiş, imtihanlara girerek Sahn-ı Semân Medresesi'ne dahil olmayı arzu ettiğini açıkça belirtmiştir.

Hüsn-i hat sanatında, sülüs ve nesih yazılarında yetenekli bir hattattır. Bu sanatı üstatların büyüğü olan merhum Mehmed Râsim Efendî'den öğrenmiş, kardeşi Mehmed Emin ile birlikte yazı icâzeti (resmi hattatlık derecesi) almak için çalışmışlardır.⁶⁷

4.2.7.5. Seyyid Mehmed-i Emîn bin İbrahîm (Eyyûbî Emîn Ağa)

İstanbul'un Eyüp semtindedir. Seyyidlik soyağacı, halkın görebileceği bir yerde muhafaza edilmektedir. Emin Ağa, aktar, satış ehli ve hoş sohbet bir insan olarak bilinmektedir. Hüsn-i hattı sülüs ve nesih yazılarında yetkinliği ile bilinen Mehmed Râsim Efendi'den⁶⁸ öğrenmiş, onunla birlikte Kağıthane de hattatlık için uygun bir yerde çalışmış ve yetkili sayılmıştır.

Yazılarında “Ketebehu Pîr Mehmed” ibaresini ifade olarak kullanmıştır. Tasavvufi eğilimli bir mizaca sahip olan Seyyid Mehmed, Halvetiyye tarikatına mensuptur. “Hattat-

⁶⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 105.

⁶⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 187, 188.

⁶⁸ Mehmed Râsim Efendi, 1099 (1688)'da İstanbul'un Eğrikapı semtinde dünyaya gelmiştir. Babası Molla Aşkî Mescidi'nin imâmı Hattat Yûsuf Efendi'dir. Sülüs ve nesih yazılarını babasından öğrendikten sonra onun izniyle Hâşimî-zâde Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi'den ders almıştır. Aklâm-ı sittenin her birini ayrı ayrı öğrenerek on sekiz yaşında icâzet almış, hocasının takdirini kazanmıştır. 1169 yılında veremden vefat etmiş, Eğrikapı dışındaki kabristana gömülmüştür. Bk. M. Uğur Derman, “Mehmed Râsim” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/514-515.

ı arş” (yazısı arşa ulaşan hattat) unvanıyla 1189 (1775) tarihinde vefat etmiş ve Eyüp’te defnedilmiştir.⁶⁹

4.2.7.6. Derviş Mehmed (Karahisârî Dervîşi, Dervîş Çelebi, Mütevellî-zâde)

Dervîş Mehmed Efendi İstanbul Tophane’de ikamet etmiştir. Şemsüddîn Ahmed Karahisârî’den sülûs ve nesih yazılarında hüsn-i hat tahsil ederek “Karahisârî Dervîşi, Dervîş Çelebi ve Mütevellî-zade” olarak da tanınmıştır. Üstâdının yolunda birçok eser bırakmış ve yazıda olgunluğa ulaştıktan sonra kendini dergâh hizmetine ve bekâyâ adanmıştır.

Halvetiyye tarikatına mensup olup, şeyhliğe kadar ulaşmıştır. Kabri de şeyhlik makâmı aldığı dergâhta bulunmaktadır. Demirci Kulu Yûsuf Efendi icâzet verdiği öğrencilerdendir.⁷⁰

4.2.7.7. Yûsuf b. Ebi’l-Feth b. Mansûr

Yûsuf Efendi, Şam vilâyetindendir. Şeyh Hasan-ı Bûrînî gibi önemli hocalardan ilim tahsil etmiş, Ahmed b. İskender-i Rûmî’den⁷¹ hat sanatını öğrenmiştir. Halvetiyye tarikatına mensup olmuş ve hilâfetle tam bir bağlılık göstermiştir. Aynı zamanda Selimiye Câmii’nde imâmlık görevini yapmış ve bu nedenle tanınmıştır.

Revan Seferi sırasında Sultan IV. Murad’a sefer imâmı olmuş, pâdişâhın vefatı üzerine şehzâdelerin eğitimi için tahsis edilmiş, Rûmeli maaşı ile arpalık verilerek görevlendirilmiştir.

Yûsuf Efendi, Emin Muhibbî’ye göre hat güzelliği, yazı düzeni, ifade biçimi ve güzel yazıdaki ustalığı ile takdir görmüştür. 1057 (1647) yılında vefat etmiş, Şeyh Hamdullah Efendi Türbesi yakınlarına kenarda bir yere defnedilmiştir.

Yûsuf Efendi’nin söz konusu imâmlık görevi için Şam’dan Revan’a ulaşınca kadar birkaç ay süreyle Şeyhülislâm Yahya Efendi’nin vekâletiyle imâmlık yapması nadir rastlanan durumlardandır.⁷²

⁶⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 345.

⁷⁰ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 428.

⁷¹ Ahmed b. İskender er-Rûmî’nin Rûmî nisbesi Anadolu kimliği taşıdığını göstermiştir. Hattat olarak ünlenmiştir. Yazı dersini kimden aldığına dair bilgiler kesinlik kazanmamıştır. Ayrıca Osmanlı’da bulunan hat mektebinin erken temsilcilerinden sayılmıştır. Bk. Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999), 112.

⁷² Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 527-528. Bk. Mehmet Nuri Uygur, “Yusuf Efendi, İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/10. Bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/656

4.2.7.8. Abbâs-ı Vesîm b. Abdurramân b. Abdullâh

Abbâs-ı Vesîm Efendi, İstanbulludur. Halvetiyye tarikatı ve Kâdiriyye'ye bağlıdır. Hat sanatında ta'lik yazıya dair bilgileri Reisü'l-küttâb Kâtib-zâde Mehmed Refî' Efendi'den⁷³ öğrenmiştir. Sonrasında sağlık ilimleri yani tıpla ilgilenmiş, tıp tahsili alarak Bursalı Ali Efendi'den eğitim almış, ardından Bursalı Ömer Efendi yoluyla da tıbbî nüshalar görüp, hac dönüşü Sultan Selim Çarşısı'nda geniş bir dükkân açmıştır.

Abbâs Vesîm Efendi sadece hat sanatıyla uğraşmamış, Yanyalı Es'ad Hâce Efendi'den de Felsefe ve Fars dili dersleri almıştır. *Derviş Şâhid* ve *Derviş Destûr'un* yanı sıra *Orfî*, *Sâib* ve *Şevket* dîvânları ile *Mesnevî-i Şerîf*'i okuyup anlamış, ayrıca astronomi ilmini öğrenmiş ve Zîc-i Uluğ Bey'in lügatini açıklayarak, *Düstûrû'l-Vesîm* adlı eseri telif etmiştir. Bu eser, cismânî yapıya dair konuları ve tıbbâ ilişkin bilgileri içeren risaleleri toplamıştır. Sadr-ı Esbak Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde kayıtlı olan yazmaları bulunmaktadır. *Dîvân*'ının yanında çeşitli birçok eseri de mevcuttur. Şevvâl ayında vefat etmiş, Edirne kapısı dışında defnolunmuştur.⁷⁴

4.2.7.9. Seyyid Mehmed (Kâf-zâde)

Seyyid Mehmed Efendi, İstanbulludur. “Kâfi-zâde” olarak meşhur olmuştur. Babası Ahmed Kâfi Efendi'dir. İshâk-zade Abdullah Efendi'den sülûs ve nesih yazılarında hat sanatı öğrenmiştir.

Şeyhülislâm Mahmûd-zâde Seyyid Mehmed Zeynî Efendi tarafından ders halkasına dahil edilmiştir. Aynı zamanda Halvetiyye tarikatına mensuptur. Tarikat-ı Aliyye silsilesine intisap etmiş ve bir süre inzivâda kalmıştır. İs'âfû's-şerîf nesepli Murtafavî hanesinde 1174 tarihi civarında “sükûn ve huzur yurdu” anlamına gelen rahât-gâh-ı cinân ifadesiyle vefat ettiği belirtilmiştir.⁷⁵

4.2.7.10. Mustafa Nûr (Nûr)

Mustafa Nûr Efendi, İstanbullu olup sahaftır. Kazasker Ârif Efendi'den ta'lik yazı türünü öğrenmiştir. Enderûn-ı Hümâyûn-ı Sultâniyye'ye yazı hocası olarak tayin edilmiştir. Bulunduğu yer irtibatıyla, sülûs ve nesih hattında mahir olan hocası Mîrâhûr Câmîî İmâmî Emir Efendi Enderûn'da yazı hocası iken vefat ettiğinde, Sultan Ahmed Han yerine kimi atayalım diye sorunca, Ârif Efendi'nin tavsiyesiyle Mustafa Nûr Efendi

⁷³ Kâtibzâde Mehmed Refî' Efendi, Osmanlı'da “Reisü'l-Küttâb” lakabıyla öne çıkmış bir devlet adamıdır. Bk. Mehmet İşpirli, “Reisü'l-Küttâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/526-527.

⁷⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 607.

⁷⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattatîn*, 673. Bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/184. Bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/201.

bu göreve getirilmiştir.

Şeyh Nûreddîn-i Sünbülî'ye kapılanarak Halvetiyye tarikatına intisap etmiş, temiz, inançlı, Farsça bilen, irfan ehli, yüksek ahlâk sahibi bir kişidir. “Terk-i Külfet” delâleti olan 1150 (1737) yılında vefat etmiştir.⁷⁶

4.3. Nakşibendiyye

Kâdiriyye tarikatından sonra İslam dünyasında en yaygın tarikat olan Nakşibendiyye'dir. Nakşibendiyye tarihi süreç içerisinde her biri farklı bir aşamaya işaret eden Sıddîkiyye, Tayfûriyye ve Hâcegâniyye gibi isimlerle anılmıştır. Hâce Muhammed Bahâuddin Nakşibend Buhârî tarikata ismini veren ve tarikatın kurucu şeyhidir.⁷⁷

Nakşibendilik, XVI. asırda İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) ile birlikte Müceddidiyye olarak güçlü bir şekilde temsil edilmiş, XIX. asırdan itibaren Şeyh Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827)'nin temsil ettiği Hâlidîyye koluyla yayılmıştır. Nakşibendiliğin Anadolu ve Rûmeli'de meşhur olması Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490)'ın Anadolu'ya gönderdiği Molla Abdullah İlâhî (ö. 896/1481) ve halifeleri aracılığıyla olmuştur.⁷⁸

4.3.1. Müceddidiyye

4.3.1.1. Hâce Mehmed Emin b. Hasan b. Ömer (Tokâdî Şeyh Mehmed Emin)

Mütakimzâde'nin de mürşidi olan Şeyh Mehmed Emin, Tokat'lıdır. Ona “Cemâlüddin, Ebu'l-Emâne ve Ebû Mansûr” unvanlarıyla hitap edilmiştir. Gençlik yıllarında yüksek düzeyde öğrenim gördükten sonra, İstanbul'a döndüğü 1110 (1698-99) yılında Tokadî Mehmed-i Emin adıyla bilinmiştir.

Şeyhülislam Mirzâ-zâde Mehmed Efendi'nin en yakın öğrencilerinden biri olmuştur. Güzel yazı sanatında Yedikuleli Emîr Efendi'ye⁷⁹ bağlanmıştır. Bunu şu beyitle gösterebiliriz:

“Ne ibn Mukle, ne Yâkût ne de İmad böyle güzel bir yazı yazabilmiştir.”

Onun zarif yazısı, onlara bile ulaşamayacak derecede üstün ve bağlılıkla yazılmıştır.

Anlam olarak, çeşitli yazı türlerinden faydalanarak ustalaşmış bir hattattır.

⁷⁶ Mütakimzade, *Tuhfe-i Hattatîn*, 686.

⁷⁷ Muslu, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 230.

⁷⁸ Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 150.

⁷⁹ İstanbul'un Yedi Kule Semtinde doğması sebebiyle “Yedikuleli” lakabıyla tanınmış, asıl adı Emir Hasan b. Ali el-Ensârî'dir. Hocası Şeyh Hamdullah Efendi Mektebinin hocalarından Halîmi Efendi'dir. Bk. M. Uğur Derman, “Yedikuleli Emir Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/374.

Mehmed Emin Efendi bir süre dış yazışmalardan sorumlu dîvân görevlisi olarak çalışmış ve kalem hizmeti görmüştür.

Osmanlı sarayı Edirne’de bulunduğu zamanlarda Kâdirî şeyhi Kassabzâde Mehmed Efendi’nin tavsiyesiyle hacca gitmeye karar vermiştir. Bu yolculukta ona en yetkin âlimlerin, tasavvuf ehli âlimlerin en üstününün selâmları ulaştırılmıştır. O Allah’ın kudret eliyle yeminli bir sır sahibi ve Kur’ân’daki mukataa harflerin mânâsına sahip birisidir. Kalplerin kıblesi ve bereket kaynağı olan Hoca Ahmed Yekdest’e bağlanmış, onunla otuz ay boyunca dostluk kurmuş, onun sohbetlerinde bulunmuştur.

1127 (1715) yılında tekrar Hicaz’a gitmiş, Mekke’de bulunan hadis âlimlerinin son halkası unvanlı Hâfız Ahmed Nahlî’den *Vireykat* adlı hadis kitabını ve yaklaşık elli kişilik bir hadis rivayet zincirini içeren bir yetki belgesi almıştır. Böylece silsile halinde birbirine ulaşan rivâyet zinciriyle sahîh hadis rivâyet eden hadis aktarıcısı olmuştur.

İstanbul’da yaklaşık elli yıl ikâmet etmiştir. Ömür süresi yaklaşık bin aydır. Yani 83 yıla tekâmül eder. Vefatından birkaç yıl önce İstanbul Eyüp’te bulunan Ebû Eyyûb el-Ensârî kapısı civarında, Ebû Şeybe el-Hudrî’nin yakınındaki bir dergâhta ki bu dergâh, hakikate vakıf şeyhlerin önderi Sıddık-i Atik silsilesinden gelen Emir Buhârî Hoca Seyyid Ahmed Nakşibendî tarafından inşa edilmiştir. Bu dergâhın faaliyet merkezi onun mânevî kardeşi Hoca Ahmed-i Kırımî’nin vefatıyla boş kalınca Mehmed Emin Efendi’ye devredilmiş ve o da buraya yönelmiştir.

Bir Berat Kandili gecesi mânevî hayatın şiiriyle gönlü mest olmuş, ruh kuşu uçmuş ve doğruluk makamında sonsuz huzura kavuşmuştur. Pîrî Paşa Câmîi’nin önünde bulunan kabristana defnedilmiştir. Bununla ilgili şu dizeyi yazmıştır:

Bu kabirde ilahi nurlar vardır,

Söyleyecek çok sözüm var ama susmak daha hayırlıdır.

Mezar taşına bu aciz kulun kaleminden bir ölüm tarihi işlenmiştir; bu yazı doktorların başı olan Kâtib-zâde’nin kalemiyle yazılmıştır. İşte ölüm tarihi için yazılmış beyit şöyledir:

“Tevhid elçisi onun temiz ruhundan ölüm tarihini okudu,

Ve Allah diyerek, Emin Efendi’nin ruhu göğe yükseldi.”

Bu beyit, onun ölüm tarihi olan 1158 (1745) yılına işaret eder.⁸⁰

⁸⁰ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 364-365. Bkz. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/405. Bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/36-37.

4.3.1.2. İbrahim b. Hamza (Hamza-zâde)

Hamza-zâde Efendi İstanbulludur. Babası önemli devlet adamlarından biri olan Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın hocası olmuştur. Kendisi tasavvuf yolunda Nakşibendiyye tarikatına bağlanmıştır. Bu tarikata, Şeyh Mehmed Emin Tokâdî aracılığı ile girmiş, ondan inâbet almıştır.

Güzel yazı sanatında, özellikle sülûs ve nesih yazılarında meşhur hattat Râkım Mustafa Efendi'den ders almıştır. Bu derslerin sonunda yazı yazma izni alarak hattatlık yapmaya hak kazanmıştır. Daha sonra medrese eğitime başlamış, Süleymaniye Medresesi'nden mezun olup, Selanik'teki eğitim okuluna geçmiştir. Eğitim hayatında başarılı bir isim olarak anılmıştır. Tekrar İstanbul'a dönmüş ve 1180 (1766) yılında hayata gözlerini kapatıp, rahmet-i Rahmân'a kavuşmuştur. Vefatına dair tarih olarak amellerinin sona ermesi ibaresi düşürülmüştür.

İbrahim b. Hamza'nın kardeşleri olan Mehmed Es'ad Efendi ve Abdullah Efendi de güzel yazı sanatının ta'lik yazı türünde tanınmış kişiler arasında yer almıştır. Bu sebeple küçük hat koleksiyonunda isimleri onur vesilesi olarak anılmıştır.⁸¹

4.3.1.3. İbrahim (Kara İbrahim Efendi)

İbrahim Efendi Bursalıdır. İstanbul'da ki taşra askeri yazı dairesinde memurlardan biridir. Kara İbrahim Efendi olarak tanınmıştır. Güzel yazı sanatında sülûs ve nesih yazı türlerini Nâmık Efendi'den onun yolunu izleyerek öğrenmiştir.

Tasavvuf yolunda aslen Nakşibendiyye tarikatına bağlıdır. Bu tarikata Şeyh Mehmed Emin Tokâdî ile mânevî bağ kurarak girmiştir. Daha sonrasında tarikat karşıtı ve sadece taklit eden bazı kişilerle yakınlık kurması, onların gönlünü hoş tutmak istemesi sonucu sıkıntıya düşmüş ve Nakşibendî dervişleri tarafından terk edilmiştir.⁸²

4.3.1.4. Abdurrahmân b. İsâ bin Mûsâ (İsâ-zâde)

Abdurrahman Efendi, İstanbul'da doğmuş ve yaşamıştır. "İsâ-zâde" lakabıyla bilinmektedir. Babası Mostar'lıdır. İstanbul'daki görevinden alındıktan sonra 1093 (1682) yılında bekâ yurduna göç etmiş, Eyüp Sultan'daki Yahyâ-zâde Tekkesi'ne defnolunmuştur.

Kendisi, Şeyhül İslam Kara Çelebi-zâde Aziz Efendi'nin torunu ve saygıdeğer bir hanımın oğludur. Tasavvuf yolunda Nakşibendi tarikatına bağlanmış, Mehmed Emin Tokâdî Efendi'den mânevî bağ almış ve onun müridi olmuştur. Nakşibendî tarikatı üzere

⁸¹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 33-34.

⁸² Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 56.

yaşarken Medine-i Münevvere kadılığı görevinde bulunmuştur. 1160 (1747) yılında hacca gittikten sonra görevinden çekilip dinlenmeye geçtiği gün, cennete göçmeyi istemiş ve Medine’de vefat etmiş, oraya defnedilmiştir.

Güzel yazı sanatında ta‘lik yazı türünü, tanınmış bir hattat olan Abdülbâki Ârif Efendi’den öğrenmiş, yazı yazma iznini kardeşleriyle beraber almıştır. Çok sayıda eseri vardır.⁸³

4.3.1.5. Mehmed-i Sa’id b. Mehmed (Cezerî-zâde)

Mehmed-i Sa’id Efendi İstanbul’da yaşamıştır. Babası Cezerî Efendi, Medine-i Münevvere kadısı iken vefat etmiştir. Kendisi güzel yazı yazma sanatında, özellikle ta‘lik yazı türünde Katibzâde Mehmed Refî Efendi’den ders almıştır.

Şeyh Emîr Buhârî’nin küçük tekkesinde şeyhlik yapan Nakşibendiyye tarikatının sırlarına vakıf olan Mehmed Emin Tokâdî Efendi’ye kapılanarak “Azîzân” yoluna bağlanmış, marifetle dolu bir şahsiyettir. Dedeleri de bu tarikata bağlıdır.

Mehmed-i Sa’id Efendi Süleymaniye Medresesi’nde hoca iken 1166 (1753) yılı safer ayının on dokuzuncu cumartesi gecesi ruhunu teslim etmiştir.

Şiirde ve düz yazıda üç dilde (Arapça, Farsça, Türkçe) söz söylemeye hâkimdir. Hem baba tarafından hem dedeleri tarafından büyük bir soyun evladıdır. Abdurrahim-zâde Maktûl Yahyâ bin Mehmed Efendi’nin kızdan torunudur.⁸⁴

4.3.2. Kolu Tespit Olunamayan Nakşibendî Hattatlar

4.3.2.1. Derviş İbrahim b. Hasan (Mezârcı-zâde)

Derviş İbrahim Efendi, İstanbul Eyüp’lüdür. Âilece mezar işiyle uğraştıkları için Mezârcı-zâde olarak anılmıştır.

*“Dünya’nın karanlık günlerini bir kandille aydınlat ki,
Sen öldükten sonra da mezarının kandili olabilsin”*

Bu beyit, kişinin hayatında faydalı işler yapmasını öğütler. Yani yaşamında insanlara güzel ve faydalı biri ol ki, vefatından sonra da insanlar seni hayırla yad etsin demek istemiştir.

Derviş İbrahim Efendi, sülüs ve nesih yazı türlerinde yetkin, fazilet kaynağı olan, “Ebu’l- Kâsım” ismiyle tanınan Hâce Mehmed Râsim Efendi’den yazı yazma izni almıştır. Yazı hayatını Kur’ân ve dua kitaplarını yazarak sürdürmüştür.

⁸³ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 611.

⁸⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 658.

Tasavvuf yolunda önce Kâdiriyye tarikatına girmiş, daha sonra Şeyh Abdullah Özbekî'ye kapılanmış, Nakşibendiyye tarikatına bağlanmıştır. Bu yolla mânevî silsileye ulaşmış ve zamanının Hâce Attâr'ı yani yol gösterici bir şeyhi olmuştur.⁸⁵

4.3.2.2. İbrahim-i Vâsık-billâh b. Yûsuf (Yatağan İmâmı)

İbrahim-i Vâsık Efendi İstanbul'da yaşamıştır. İstanbul Eğrikapı içindeki Yatağan'da bulunan Hacı İlyas Câmî'nin imâmı olmakla beraber, yüksek dereceli üstatlardan hoca Râsim Efendi'nin kardeşidir.

Gençlik zamanlarında, merhûm Mirahur Emir Efendi Câmî imâmından ders almış, daha sonra da kardeşlerinden güzel yazı sanatının inceliklerini tamamlamıştır. Ta'lik yazısını da tamamıyla öğrenmiş ve yazmıştır.

Şeyh Seyyid Murâd'a bağlı bir sûfî olup, Nakşibendî tarikatına bağlanmıştır. Kendisinin üç dilde (Arapça, Farsça ve Türkçe) konuşmaya hâkim olduğu, tenkit yeteneği yüksek bir kişiliğe sahip bulunduğu belirtilmiştir.

Yaklaşık kırk yıl boyunca üç dilde güzel yazı yazmakla meşgul olmuş, bu süre zarfında elde ettiği geliri biriktirip deniz yoluyla hacca gitmiştir. Dönüşte toprağa kavuşma arzusuyla acele etmiş yani vefat etmeyi istemiştir. Dinimizin şartlarından olan hac görevini ifa etmiştir. Hicri 1168 tarihinde Antakya yakınlarında vefat etmiştir.

İbrahim-i Vâsık'ın üç dilde şiirleri mevcuttur. Bunlardan birisi Peygamberimiz için yazılmış olan onu öven şiiridir. Aşağıda bunun örneğini görebiliriz:

Ey Peygamber, sen oldun bütün dünyanın başlangıç noktası,

Çünkü senin yüzündür alemin yaratılma sebebi,

Bağışlanma ümidiyle yüzümü bu dergâha sürüyorum,

*Yüzü kara, şaşkın ve perişan halimle Vâsık senin kapındadır, ey Peygamberim.*⁸⁶

4.3.2.3. İbrahim-i Kadrî (Tarhancı-zâde)

İbrahim-i Kadrî Efendi, İstanbul'da ikamet etmiştir. Babası Mekke kadısı olup, Tarhânacı Efendi olarak bilinirdi. Yaşlanmış ve vefat etmiştir. Kendisi güzel yazı sanatına yönelmiş, kalem eğitimiyle sülûs ve nesih yazı çeşitlerini İbrahim Efendi-zâde İbrahim Efendi'den öğrenmiştir. Tasavvuf yolunda tam manasıyla Nakşibendî tarikatına bağlanmıştır. Güzel yazı dersi vererek Galata Câmî'nde baş müezzinlik görevine gelmiştir.

⁸⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtın*, 33.

⁸⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtın*, 46. Bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 175-176.

Bir dönem Şam çevresindeki beldeleri idare edip düzeni sağlamış ve oradan dönmüştür.

Bir Ramazan ayında, dar ve harap bir mezar evinde ebedî istirahatine çekildiği şu beyitle bazı dostları tarafından kayda geçirilmiştir. Bu beyit şu şekildedir:

Ölçülü bir şiir dizesi yazıldı,

Ey Allah'ım Alimlerin değeri gitti.

Burada alimlerin değeri gitti dizesi ebced hesabıyla hicri 1183 (1769-70) yılına denk gelir.⁸⁷

4.3.2.4. Süleymân (Berber Hâcî Süleymân)

Süleyman Efendi, İstanbul Kumkapı'da bulunan Nişancı Câmîi'nin yanında berberlik yapan, ileri yaşta hac görevini yerine getirmiş birisidir. Berber dükkânı, hattatların, irfan sahibi zarif insanların toplandığı bir mekândır.

Sülüs ve nesih yazı türünü Arap-zâde Mehmed Efendi'den öğrenmiş, ondan yazı yazma izni almış ve büyük boy güzel yazı örneklerini yazmakta başarılı olmuştur. Merhum şair Sâmi Efendi'nin şiirlerini içeren eserini derleyip yazıya geçirenlerden biridir.

Nakşibendî yoluna da girmiş hattatlardan olan Süleyman Efendi, 1173 (1759-60) yılında vefat etmiştir. İstanbul'un Eyüp semtinde Murtaza Efendi Tekkesi'nin karşısında defnolunmuştur.⁸⁸

4.3.2.5. Sâlih b. Abdullah (Sâlis, Yamak Sâlih Efendi)

Salih Efendi, Süvâri sınıfına mensup Nakşibendi şeyhlerinden olan Hacı Kîsedâr Mehmed Efendi'ye gönülden bağlanmış, bu sayede sülüs ve nesih yazı sitillerinde güzel yazı sanatına ilgi duymaya başlamış ve bu alanda başarılı olmak için gayret göstermiştir.

Hüseyin Pîr'le hem mânen bağ kurmuş hem de ondan vaaz, yazı yazma alanlarında izin almıştır. Böylece tarikatta ve güzel yazı sanatında resmî ve mânevî olarak yetkilendirilmiş birisidir.

Diğer bazı ilmî alanlarda, zikir uygulamalarında Nu'mân Reis Efendi gibi değerli hocalardan ders almış, onlardan faydalanmıştır. Ayrıca diğer yüksek İslâmî ilimlerle ve Nakşibendiyye tarikatıyla bağ kurarak eğitim almış, bu yolların gerektirdiği bilgi ve terbiyeyi edinmiştir.

⁸⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 50.

⁸⁸ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 204.

Sonuç olarak, bu kişi zamanın eğitimli ve bilgili insanları arasında en olgun, faziletli olanlardan biridir. Yaşıtlarına üstün gelmiş İstanbul'un Fatih semtinden bir şahsiyettir. 1190 (1776) yılında hacca gitmek üzere yola çıkmış, ancak yolculuk sırasında Ma'an adlı yerde vefat etmiştir.⁸⁹

4.3.2.6. Ali b. Mehmed (Kettânî-zâde)

Ali Efendi, İstanbul'da doğmuştur. Babası keten kumaş işleriyle uğrayanların temsilcisi olup, aynı zamanda Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek hac görevini yerine getirmiş saygın bir kişidir. Bu yüzden Kettânî-zâde unvanıyla tanınmıştır. İstanbul Âşık Paşa Mahallesi'nde doğmuş, Kariye Câmii civarında oturmuştur. İpçi Hüseyin Efendi'den⁹⁰ sülüs ve nesih yazı türlerinde güzel yazı sanatını öğrenmiş ve 1138 (1725) yılında "hattât-ı hasenât" yani sanatında başarılı ve hayırla anılan hattatlar unvanını hak etmiştir. Yazı yazma yetki belgesi alarak bu sanatta yetkinleşmiştir. Merhûm Mustafa Dede'nin kişiliği ve yeteneği mizacına uygun bir şekilde gelişmiş, bu yüzden örnek aldığı kişinin hayat tarzını taklit etme arzusuna kapılmıştır.

Çok yazı yazan bir hattat olduğundan, üçüncü Kur'ân-ı Kerîm nüshasını tamamlamak için çaba göstermiş; ayrıca *Delâil* ve *En'âm* gibi dua ve sûre metinlerini yazıya geçirmiştir.

Tuğra çeken bir hattat, keman çalan bir sanatkâr, müzikle uğraşan biridir. Tasavvuf yolunda Tatar Ahmed Efendi vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına bağlanmıştır. Dost meclislerinden kopamayan, sohbeti bol, tütün içmeye alışmış ve dükkân ehliyle içli dışlı candan bir insan olduğu belirtilmiştir.

Sarılık hastalığı sebebiyle 1192 (1778) yılında Rebûlâhîr ayının sonlarında Allah'ın takdiriyle bu dünyadan ayrıldı. Oğulları da daha sonra vefat etmiştir.⁹¹

4.3.2.7. Seyyid Mehmed b. Ahmed (Kayserili)

Seyyid Mehmed Efendi, Kayserilidir. İstanbul'a gelip, Yedikuleli Efendi'nin öğrencilerinden Müderris Hacı Yûsuf Efendi'den güzel yazı yazma terbiyesi ve izni

⁸⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 216-217.

⁹⁰ Hüseyin Efendi, Anadolu'nun Akçakavak kasabasında doğmuştur. Babasının adı Ramazan'dır. Hüseyin Efendi İstanbul'a geldiğinde ilk olarak mum fitilciliği, daha sonra ipçilik yapmıştır. Bundan dolayı halk arasında İpçi Efendi adıyla tanınmıştır. Anbârî-zâde İmam Derviş Ali'den aklâm-ı sitteyi öğrenmiş ve icazet almıştır. Hüseyin Efendi, 1145 yılında Topkapı Sarayı'nın hat hocalığına ve Eminönü'ndeki Yeni Vâlide Camii'nin ikinci imamlığına getirilmiştir. Ayrıca Ayasofya mektebinde de hat öğretmiştir. 1157 (1744) yılında vefat etmiş. Karacaahmet Mezarlığı'na defnolunmuştur. Bk. M. Uğur Derman, "Hüseyin Hablî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/547-548.

⁹¹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 296.

aldıktan sonra Kayseri'ye dönüp oraya yerleşmiş ve Şeyh Ömer Câmî'nin müezzini olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm yazımıyla meşgul olmuştur.

Başlangıçta ona yalnızca bir cüz yazmak günlük görev olarak verilmiştir. Ancak zamanla daha fazlasına da izin verilmiş, Seyyid Mehmed Efendi ömrünün sonuna kadar yaklaşık beş yüz adet Kur'ân-ı Kerîm yazmıştır. Her sene İstanbul'a gönderildiği, buradan kâğıt ve diğer gerekli malzemeleri temin edecek memleketine döndüğü heves ve gayretle yazı işine devam ettiği, her seferinde bir Kur'ân-ı Kerîm yazdığı nakledilmiştir. Yazdığı Mushaf'ların sonunda şunları söylemiştir:

“İstanbul'daki kitapçılara risale yazmam. Çünkü yalan yazılar yayan kişilerin safına katılmamak için kitaplara uydurma ekler koymaz.”

Yazılarının sonunda bir de şöyle ifadesi vardır:

“Hocası Çanakçı-zâde adlı bir kimsedir. Babası hac görevini ifa etmiş birisidir. Kendisi de hâfız ve Nakşibendiyye tarikatına bağlı güzel ahlak sahibi biridir.”

Mushaf'ı iki kalemle yazar, bunlardan biri yeni kesilmiş siyah renkte diğeri ise kırmızı renkte olurdu. Kendi rûhu için yazdığı duâ şu şekildedir:

“Bu yazıyı Allah'ın tecellisiyle yazan aciz bir yazardır. Allah ona güzellik ve huzur versin.”⁹²

4.3.2.8. Mehmed-i Nâdirî b. Abdülganî b. Emîrşâh b. Mahmûd bin Bâyezîd (Ganî-zâde Nâdirî)

Kendisi İstanbulludur. Üçüncü kuşaktan dedesi, Bolu kadılarından biridir. *Tarih-i Temîmî* adlı kaynaktan babasından bahsederken bu dedesini de anmaktadır. Ganî-zâde Efendi, faziletli bilgili kişilerden biridir. Güzel yazı sanatında sülüs, nesih, rik'a, celî, ta'lik gibi yazı türlerinde tanınmış, Ahi-zâde Abdülhalîm Efendi'ye bağlanarak zamanın nadir şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir.

Ganî-zâde Efendi kazasker olarak atanıp görevden alınmadan önce, “Cennettir Barınağı” anlamına gelen 1036 (1626) tarihinde cuma günü, yaşı 88 rakamına denk geldiği sırada âhirete göç etmiştir. Mevlânâ-zâde Hacı Âbid Çelebi Mescidi'ne defnedilmiş ve oraya türbe yapılmıştır.

Tasavvuf yolunda Nakşibendiyye tarikatına mensup olan Ganî-zâde Efendi, çok fazla kitap yazmış, eserleri arasında bir tanesi eksik kalmış olan *Beyzâvî* tefsirine yazmış

⁹² Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 354-355.

olduğu haşiyedir. Ayrıca itibarlı kalem çalışmaları, şiir kitabı ve iki bin beyitten oluşan *Şehnâme* manzumesi bulunmaktadır.⁹³

4.3.2.9. Mehmed Atâullâh-i Vak'î b. Mehmed (Tefsîri-zâde)

Mehmed Atâullâh Efendi, İstanbulludur. Kadılardan Tefsîrî Efendi'nin oğlu olması sebebiyle "Tefsîrî-zâde" olarak tanınmıştır. Babası gibi Nakşibendiyye tarikatına manevi bağla bağlanmış cezbe ehli kimselerdendir. Güzel yazı sanatında sülûs ve nesih yazı türünde Derviş Ali'den ders almıştır. Ta'lik yazıdan da zevk aşanlardandır. Medrese öğreniminden sonra Şam Kadılığı görevine gelmiş, bu fakirin dedesi merhum Müstakim Efendi'ye selef olmuştur. Mekke ve İstanbul Kadılığı da yapmış, seksen yaşına ulaşmışken 1129 (1717) yılı Şaban ayında vefat etmiş, Ebû Eyyûb el-Ensârî türbesi yakınlarına defnedilmiştir.

Kalın hatla yazıya meyilli olup adı geçen mahlasıyla yazılmış şiirleri de vardır. Şiirlerinden biri şu şekildedir:

*Yazı sanatı ustası senin derdinin zor noktasını
Bir gün gelir güzel bir kitap haline dönüştürür.*⁹⁴

4.3.2.10. Yûsuf b. Yûsuf

Yûsuf Efendi, İstanbul'da yaşamıştır. Ataları arasında olan Malatî Ahmed Ağa'nın kardeşi İsmail Ağa'dır. Bu kişi Bâbüssaâde Ağası iken aynı zamanda Dârüssaâde Nâzırı olmak gibi çok nadir bir şerefe ulaşmıştır. İsmail Ağa, Bâb-ı Hümâyûn'un karşısında bir Nakşibendî Tekkesi inşa ettirmiştir. Bu tekkenin bulunduğu yere sonradan hayır binası yapılmış ve tekke sarayın suruna bitişik olan başka boş bir mahalleye taşınarak yeri değiştirilmiştir. Yûsuf Efendi bu dergâhın ve diğer hayır kurumlarının resmi yöneticisi olarak atanmıştır.

Güzel yazı sanatını Hüseyin-i Habîb isimli hattattan öğrenmiştir. Sarayın seçkin görevlileri arasında yer alırken hicri 1170 (1756-57) yılında vefat etmiştir. Attarzâde Mektebi mezunlarından Hüseyin isminde hattat Yûsuf Efendi'nin akrabalarındandır.⁹⁵

⁹³ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 382. Bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/431. Bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/236.

⁹⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 405. Bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/431. Bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/237.

⁹⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 528-529.

4.3.2.11. Şeydâyî-i Nakşibendî (Şeydâ)

İstanbul'a Hind kafilesıyla gelenlerdendir. Güzel yazı sanatında, özellikle ta'lik yazı sitilinde hızlı ve ustalıkta eşsiz biri olduğu kayıt edilmiştir. Mora Yarımadası'nın Osmanlı tarafından fethedildiği tarihte (muhtemelen 1715), henüz 28 yaşında dünyaya gözlerini kapatmıştır. Üsküdar'da Nakşibendiyye'den Şeyh Haydarî Tekkesi'ne mensup olduğu ve vefatında buraya defnedildiği belirtilmektedir.⁹⁶

4.3.2.12. Mîr Şeyh (Mîr Şeyh-i Evvel, Kirmânî)

Mîr Şeyh Efendi, İran'ın Kirman şehrindendir. Güzel yazı üslubunda ki üstünlüğü, Mîr Şeyh'in ekolüyle karşılaştırılabilir düzeydedir. Seyyid Mîr Ali gibi bir üstatla manevi bağ kurmak onun sanatta yetenekli biri olduğuna delildir. Sülüs ve nesih yazı türünde seçkinlik derecesinde ustalık sahibidir. Nakşibendi tarikatına bağlı temiz, inançlı, yüksek ahlaklı bir kişidir.⁹⁷

4.3.2.13. Ali b. Ali Hoşmerdân (İbn Hoşmerdân, Mollâ Ali Sultan, Sultan Alî-i Hârezmî)

Ali Efendi, mânevî bilginin yaygın olduğu bölgelerde yetişmiş, güzel yazı yazan değerli kişilerden biridir. 947 (1540) yılında İmâd-ı Hasenî (ö. 1024/1615)'nin eserlerini ziyaret ederek tamamladığı yazıları deftere kaydedecek derecede hüner ve olgunluk sahibi bir hattatlık yeteneğine sahiptir. Yazdığı metinler, yaşanılan mekanların ruhlarını diriltir, irfan sahiplerinin gönlünü canlandırırırıştır.

Ali Efendi'nin İmâd-ı Hasenî'nin yakınlarından olduğu bilinmektedir. Hârezmli olup, özgün bir üsluba sahip Abdurrahmân-ı Enîsî'nin öğrencilerinden birisidir. Şer'î ilimlerin hem genelinde hem de ayrıntılarında bilgilidir. Molla Ali, "Sultan" olarak anılması onun İstanbullu olduğunu gösterir.

Padişah Sultan Süleyman'ın iltifatını kazanmış, padişahın katına layık görülüp belirli görevlerle onurlandırılmıştır. Daha sonra Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî civarında ikamet ederek ömrünün son günlerini burada geçirmiştir. Sultan Selim zamanında ise ebedî yurda göç etmiştir. Nakşibendî tarikatının büyüklerindendir.⁹⁸

⁹⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 602.

⁹⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 602.

⁹⁸ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 625-626.

4.3.2.14. Şeyh Mâlik (Mâlik-i Deylemî)

Şeyh Mâlik Efendi, Deylem'in Kazvîn köyündendir. Güzel yazı sanatında, özellikle nesta'lik yazı türünde usta derecesinde yeteneğe sahiptir. Merhûm Seyyid Mîr Alî'den bu sanatı öğrenmiş, bazı eserleri taklit ederek derinlemesine çalışmış, teslimiyet sahibi takva ehli hoş mizaca sahip bir şairdir. Tahminen 961 (1553-1554) yılında hayat serüvenini bitirmiş, vefat etmiştir. Tasavvuf yolunda Nakşibendî tarikatına bağlı, çok sayıda eser bırakmış bir müridir. Aşağıda ona ait olan bir beyit Sâdikî Geylânî'nin biyografik eserinde zikredilmiştir:

*Benim yeni yetişmiş selvi boylum cilvesiyle geldi,
Benim gönlümden aklımı ve huzurumu alıp götürdü.*⁹⁹

4.3.2.15. Mehmed-i İtrî (İtrî, Acem Kâdî)

İtrî Efendi, İstanbul'da doğmuş ve yaşamıştır. İran'da uzun bir süre seyahat etmiş, ta'lik yazı türünü elde edip bu alanda saygınlık kazandığı için "Acem Kadısı" olarak ünlenmiştir.

Tasavvuf yolunda Nakşibendi tarikatında yüksek bir mertebeye ulaşmış, kadılık yoluna girmiş, Cısr-i Ergene (Edirne-Uzunköprü) beldesinden ayrıldıktan sonra 1035 (1625-1626) yılında vefat etmiştir. Nâdirî Efendi'nin kazaskerlik döneminde resmi yazışmalarında hizmet etmiştir. Buhûrî-zâde İtrî ise başka biridir, aynı kişi değildir.¹⁰⁰

4.3.2.16. Şeyhü'l-İslâm Mehmed-i Emîn b. Sâlih b. Ömer (Şeyhü'l-İslâm Sâlih-zâde Efendi)

Sâlih-zâde Efendi İstanbul Üsküdarlıdır. Daha sonra Topkapı semtine taşınmıştır. Babası da önceden padişahın imamlığını yapmış, daha sonra Anadolu kazaskerliği görevinden alınarak vefat etmiştir.

Güzel yazının ta'lik türünü Fındık kapılı İbrahim Efendi'den öğrenmiş, onun resmen öğrencisi olmuştur. Kendisi medrese öğretmenliğinin tüm derecelerini tamamlamış, Selanik, Şam ve Medine-i Münevvere kadılığı görevlerinde bulunmuş; daha sonra İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. İkinci kez göreve gelişinden sekiz ay geçtikten sonra fetva eminliğine tayin edildiği, özel lütuflara mazhar olduğu, 1189 (1775) tarihli olarak kayıt edilmiştir.

⁹⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtın*, 645.

¹⁰⁰ Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattâtın*, 670. Bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/512.

Salih-zâde Efendi'nin birçok eseri mevcuttur. Buna örnek olarak şunu verebiliriz. Eski sadrazam Nuh Efendi-zâde Ali Paşa Câmîi'nin yeni kısmında bir yazı levhası bulunmaktadır.

Tasavvuf yolunda Şeyh Murâd-zâde Seyyid Muhammed Dîmaşkî'den Nakşibendiyye tarikatına bağlanmıştır. Bursa'da görevli olarak iki ay kadar kalmış, hassas bir mizaca sahip olduğu için, Fâtiha suresi okunması şartıyla bir vakıf düzenlemiş, 1191 (1777) yılı Muharrem ayının dördüncü günü, Seyyid Muhammed el-Buhârî'nin türbesinin oraya defnedilmiştir.¹⁰¹

4.3.2.17. Mustafâ b. İbrahim b. Mustafâ (Bosnevî, Hazîne-dâr)

Mustafa b. İbrahim Efendi Mostarlıdır. İstanbul'da Emir Hüseyin Hafız Hasan Efendi'nin hizmetinde olduğu sırada ondan sülüs ve nesih yazılarını öğrenmiştir. Daha sonra Şeyhülislam Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi¹⁰² ve ardından Sultan Pîr-zâde Mehmed Sâhib Efendi'nin yardımlarıyla ehl-i kalem sınıfına dahil olmuştur. Ahmed Efendi ve İmam-zâde gibi ünlü âlimler arasında yer almış, muteber bir kimse olmuştur.

Şeyh Seyyid Nûreddin Efendi'nin talebesi olmuş, onun sohbet ve derslerinden feyz almıştır. Vefat ettiği zaman, Yûsuf-zâde Efendi civarında bulunan Topkapı dışındaki Seyyid Nûreddin Efendi'nin türbesinin yakınında defnolunmuştur. Ölümüne şu tarihi beyit düşürülmüştür:

“İnfâd et bu Mustafâ 'nın adını ola yâ Rab!’ (1129/1717)”¹⁰³

Müstakimzâde, eserinde Mustafa b. İbrahim Efendi'nin bir tarikata mensubiyeti ile ilgili doğrudan bilgi vermemiştir. Ancak Şeyh Nûreddin Efendi'nin sohbetlerinde bulunmuş ve feyz almasına bakılırsa Mustafa b. İbrahim Efendi'nin Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu söyleyebiliriz.

4.4. Kâdiriyye

Kâdiriyye tarikatı, Abdülkâdir Geylânî (ö. 562/1167) tarafından Bağdat'ta kurulmuş, Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (ö. 874/1469) tarafından ise Anadolu'ya getirilmiş ve İznik'te kurmuş olduğu tekkeden yayılmıştır. İznik'te kurmuş oldu bu tekke ile Anadolu'da tarikatın ilk merkezini açmıştır.¹⁰⁴

¹⁰¹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 650. Bk. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/411.

¹⁰² Ulemadan Mirza Mehmed Efendi'nin oğlu ve Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin damadıdır. Ulemâ çocuklarına özel bir uygulama ile eğitimini tamamlamış ve 1099-1107 yılları arasında Sahn-ı Seman Medreselerinde görev yapmıştır. 1147 (1734) yılında vefat etmiş, Karacaahmet Mezarlığına babasının yanına gömülmüştür. Bk. Mehmet İpşirli, “Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/170-171.

¹⁰³ Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattâtin*, 466-467.

¹⁰⁴ Yücer, 19. *Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 345.

Kâdiriyye tarikatı, İstanbul'a XVII. yüzyılın başında tarikatın Eşrefiyye koluna bağlı Şeyh Can Âlim Efendi tarafından getirilmiştir. Anadolu ve Rûmeli'ye ise İsmail Rûmî tarafından yayılmıştır.¹⁰⁵

4.4.1. Eşrefiyye

Osmanlı döneminde Anadolu'da teşekkül eden tarikatların en köklülerinden birisi de Kâdirîliğe bağlı Eşrefiyye koludur. Bu tarikatın silsilesi Pîr Abdülkâdir Geylânî'den sonra oğlu Muhammed Şemseddin, onun ardından Muhammed b. Hüsâmeddin, Alâeddin b. Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed ve Hüseyin Hamevî gibi isimler üzerinden Eşrefoğlu Rûmî'ye ulaşmıştır.

Hacı Bayrâm-ı Velî'den de tasavvufî terbiye görmüş olan Eşrefoğlu Rûmî'nin tesis ettiği Eşrefiyye, bu sebeple bazı araştırmacılar tarafından Bayrâmiyye'nin bir kolu gibi gösterilmiştir. Eşrefoğlu, Hüseyin Hamevî'nin doğrudan halifesi olup Bayrâmiyye'den ayrı bir silsileye sahiptir.¹⁰⁶

4.4.1.1. Seyyid Fahrüddîn b. Şeyh Şerefüddîn (Eşref-zâde)

Bursalı olan Eşrefzâde'nin babası İzzüddîn Efendi'nin kardeşi ve dedesi "İkinci Eşref" olarak bilinmektedir. Kendisi ta'lik yazı sitilini Bursalı Tıbbî Mustafa Efendi'den almış, bu alanda mânevî yeteneği ve kabiliyeti ortaya çıkınca hocasından aldığı onayla üstün olanlar arasına girmiştir.

Kardeşi Seyyid Avnullah ile beraber Eşrefiyye tarikatına bağlanmış, İzzüddîn Ahmed Efendi'ye ulaşip ondan yetki almış ve onun yolundan ilerlemiştir. Emîr Sultan Muhammed-i Buhârî-i Nûrbahşî'nin adı geçen şehirdeki türbesini yakınında bulunan tekke de şeyhlik yapmış ve buranın başında bulunmuştur.¹⁰⁷

4.4.2. Kolu Tespit Olunamayan Kâdirî Hattatlar

4.4.2.1. Süleymân-ı Emnî b. Selim (Emnî, Selim-zâde)

Süleymân-ı Emnî Efendi, İstanbul'da ikâmet etmiştir. Selim-zâde olarak tanınmıştır. Kâdiriyye tarikatına bağlı zarif bir şairdir. Nesih, sülüs ve tevki yazı türlerinde Seyyid Hâşimî'den faydalanarak yazı sanatında oldukça ustalaşmıştır.

¹⁰⁵ Yılmaz, 17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, 397.

¹⁰⁶ Mustafa Kara, "Eşrefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/477-479.

¹⁰⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 637.

Mısır vâlisi Firârî Hasan Paşa'nın dîvân kâtibi iken, dört dizelik bir şiiri 1110 (1698-99) yılında tasavvufî anlamda ruhu dünyadan arındırmayı amaçlayan bir anlayışla her beyti beş mısra haline getirmiştir. Aşağıdaki dizeler onun bu rûhânî duygularla yazdığı şiirlerdendir:

Kadri çok yüce olan Şeyh Abdülkâdir'in temiz soyu

Peygamber Efendimize ulaşır.

Sende çaba göster Emnî, onlara uymaya bak

Çünkü Şeyh Abdülkâdir'in izinden gidenler evliyadır.¹⁰⁸

4.4.2.2. Abdülkerîm-i Gîsû-dâr (Saçlı Abdülkerîm)

Abdülkerîm Efendi, Kuzey Makedonya'nın Vardar bölgesindedir. Tasavvuf yolunda Kâdiriyye tarikatına bağlı bir sûfidir. Aynı zamanda Sadrazam Sinân Paşa'nın hocasıdır. Onun kurmuş olduğu medreseye tayin edilmiş, bu vesileyle Kudüs'teki hadis okuluna Molla Ahmed-i Ensârî'yi tayin ettikleri düşünülmektedir. Kudüs'te ki görevden alınmalarına rağmen bir tayin belgesiyle tekrar Kudüs'e yola çıkmışlardır.

Yazı öğreniminde sülûs ve nesih yazı çeşitlerini doğrudan Şükrullah Halîfe'den ders almış, iç içe yazı sitili olan tehâlük ve eğik yazı tarzı olan nestâlik hattını da seçkin hocalardan öğrenerek tamamlamıştır. Hayatının sonlarına doğru tamamen içe kapanarak toplumdan uzak bir şekilde, yüzünü örterek (nikâb-ı hicâb) kendini gizleyen bir Allah dostu haline gelmiştir.¹⁰⁹

4.4.2.3. Derviş Mustafa b. Osman (Aşçıbaşı-zâde)

Derviş Mustafa Efendi, İstanbulludur. At Meydanı tarafına bakan İbrahim Paşa Sarayı'nda önceden hizmette bulunmuştur. Babası ise sarayın aşçıbaşısıdır. Kardeşi de Sultan III. Ahmed zamanında Çirmen diye bir bölgenin vâlisi olmuştur.

Daha sonra Derviş Mustafa Efendi, At Meydanı Üçler Mescidi yakınlarına taşınmış ve burada yaşamaya devam etmiştir. Tasavvuf yolunda Kâdiriyye tarikatına bağlanmıştır. Demirkapı Ressâmı Ömer Efendi'den güzel yazı konusunda ders almış ve temiz ve düzgün bir derviş olarak mezun olmuştur. Yazı hayatında hat sanatı olarak ilk yazdığı şey telif-i nihâd idi. 1169 (1755-56) yılında vefat etmiştir, Üsküdar'daki Nakkaş Mezarlığı'na gömülmüştür.¹¹⁰

¹⁰⁸ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 198.

¹⁰⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 246.

¹¹⁰ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 478.

4.4.2.4. Mustafa b. Ömer (Suyolcu-zâde)

İstanbul Eyüplü olan Mustafa Efendi, Hattat Mehmed Necib'in torunudur, yani hattat bir âileden gelmektedir. Suyolcu-zâde olarak da bilinir. Derviş Ali'nin oğlu Hasan Efendi'den güzel yazı sanatında sülüs ve nesih yazı türlerini öğrenmiş ve ondan eğitim görmüştür.

Tasavvuf yolunda Kâdiriyye tarikatına bağlanmış ve mânevî yetki almıştır. Mustafa Efendi'nin kalemi çok seçkin ve güçlüdür. Bu alanda hayır amacıyla iki yüz kadar eser yazmıştır. Hayatının sonlarına doğru da *Devhatü'l-Meşâyih* adlı biyografik eserin yazarı olarak tanınmıştır. Suyolcu-zâde'nin Kur'ân-ı Kerîm okumak, Mushaf yazmak, onları tamamlama gibi çok sayıda hizmetleri olmuştur.

Şeyh Himmet-zâde Abdullah Efendi Mustafa Efendi'nin hat sanatı hakkında şöyle söylemiştir: “Yazısı dışarıdan bakınca güzel görünüyor fakat özünde gerçek bir derinlik yoktu.” Bazı kişiler de şunları söylemiştir: “Eğer mânevî anlamda güzel bir yazı varsa işte o Suyolcu-zâde'nindir. En etkileyici, derin ve güzel yazı onundur.”¹¹¹

4.4.2.5. Yahya (Kapı Halîfesi Yahyâ)

Seyyid Yahya Efendi, İstanbul'ludur. Osmanlı Sarayı Ağa Kapısı'nda kâtip olarak yetişmiş, daha sonra en yetkili kâtip olmuştur. Son olarak yaya askerlerinin komutanlığı görevini yapmış ve bu görevden emekli olmuştur. Babası ise Yeniçeri Ocağı'nda çavuşluk yapmıştır.

Yazı öğrenimini önce Aksaraylı Kâtip-zâde Mustafa Efendi'den öğrenmiş, emekli olduktan sonra da Mustafa eş-Şükrî'den yazı yazma yetkisi almıştır.

Şeyh Mehmed Emin Tokâdî ile sohbetlerde bulunmuş, Üsküdarlı Mehmed Necîb Efendi'den Kâdirî tarikatı üzere belge almıştır ki bu belge Müstakimzâde tarafından bizzat görülmüştür. 1198 (1783) yılında vefat etmiş, Karaca Ahmet Mezarlığı'nda Seyyid Mehmed Ensârî'nin karşısına defnolunmuştur.¹¹²

4.5. Mevleviyye

Mevleviyye tarikatı, Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö. 672/1273)'nin ismine nispetle oğlu Sultan Veled (ö. 712/1312) tarafından tesis edilmiş, Anadolu'da doğmuş bir tarikattir. XV. asra kadar Anadolu'nun bazı yerlerinde halkın ilminin yükselmesine katkıda bulunmuştur.¹¹³

¹¹¹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 479. Bk. M.Uğur Derman, “Suyolcu-zâde Mustafa Efendi” *Türkiye Diyanet Vakfı* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/2-3.

¹¹² Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 523.

¹¹³ Yılmaz, 17. *Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 251.

Mevlevîliğin merkezi tarih boyunca Konya’da bulunan dergâh olmuştur. XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde Mevlevî tekkeleri teşekkül etmeye başlanmış, Tokat, Amasya, Kütahya, Afyonkarahisar, Niğde ve Erzincan gibi merkezlerde kurulan bu yapılar, Mevlevîliğin kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Aynı süreçte Rûmeli coğrafyasında Belgrad, Budapeşte gibi önemli merkezlerde Mevlevîhâneler açılmış, böylece Balkanlarda geniş bir alana yayılmıştır.¹¹⁴

4.5.1. İbrahim-i Dâimî

İbrahim Efendi, Doğu bölgesindendir. Eski sadrazam Hekimbaşı-zâde Ali Paşa’nın hizmetinde bulunmuş Ahmed Ağa’nın azatlı kölesi olup, onun âilesine mensup hizmetli sınıfındandır.

Tasavvufta, Mevlevî tarikatına yönelmiştir. Güzel yazıda sülûs ve nesih hatlarını öğrenmek üzere çok çalışmış ve Şekerci-zâde Mehmed Efendi’nin eğitim halkasına girmiş, Mevlevî derviş kıyafeti (destâr) kuşanarak kabul görmüştür.

İbrahim Efendi, Galata Sarayı’nda yazı işlerinde görev almış, çile dönemi boyunca da sarayın mutfak bölümünde bulunmuştur. Daha sonra Nûri Mehmed Efendi sayesinde Galata Sarayı’ndan çıkmış, Yeni Saray’da eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Kendisine hocalık cübbesi giydirilmiştir.

Dâimî, 24 Cemâziyelâhir 1170 (16 Mart 1757) tarihinde bekâ âlemine göçmüş, Ayasofya-i Kebir Câmii’nde kılınan cenaze namazı müteakip hocasının mezarının yakınına defnedilmiştir. Ayrıca Ayasofya-i Kebir Câmii Kütüphanesi’nde Kur’ân okunması için Mekke ve Medine Nâzırı Maktûl Beşir Ağa’nın vakfettiği Kur’ân cüzlerinin yazımı da İbrahim Dâimî tarafından yapılmıştır.¹¹⁵

4.5.2. Şeyh Ahmed Dede Mevlevî

Şeyh Ahmed Dede, İzniklidir. Mısır’ın Kahire şehrinde Mevlevîhâne şeyhi olan Enîs Abdullah Dede (ö. 1159/1746)’ye mürid olmuş, onun hizmetinde bulunmuştur. Güzel yazı da sülûs ve nesih yazı sitilini ondan öğrenmiş ve yeterlilik belgesini alarak bu sanata yetkinlik kazanmıştır.

Enîs Abdullah Dede’nin kardeşinin oğlu olan Mustafa Dede Efendi’ye damat olmuş ve vefatından sonra onun yerine geçmiştir. İznik halkı ve ileri gelenleri de bunu istemiştir.

¹¹⁴ Şimşek, *Edirne’de Tasavvuf Kültürü*, 206.

¹¹⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 51.

Şeyh Ahmed Dede, Arapça ve Farsça dillerine hâkim, tasavvuf sırlarına vakıf bir kişi olarak Mevlevî tarikatında şeyh ve tekkenin yöneticisi olmuştur.¹¹⁶

4.5.3. Receb Dede

Konya doğumlu olan Receb Dede, Mevlevîyye tarikatına bağlıdır. “El-Hıfz” ismiyle bilinen 1019 (1610) yılında bitirdiği Kur’ân-ı Kerîm ziyaret edilmiştir. Güzel yazı sanatı açısından gerçekten övülmeye layık bir kişidir.¹¹⁷

4.5.4. el-Mevlevî (Bâkî Dede)

Abdûlbâkî Efendi, Bağdatlıdır. Güzel yazı öğreniminde Hâfız-ı Şîrâzî’nin yeni tarz ta‘lik yazı sitilini benimsemiş ve bu alanda ciddi gayret göstermiş, Abdülkâdir Geylânî Câmîi’nin seçkin şeyhleri arasına katılmıştır.

Efkâr-ı Sâlikî’l-Ulûm adlı eserinde mevlevîhânelerdeki vakıf mallarını hukuki sisteme dahil ettiğini anlamlı bir dille ifade etmiştir. 999 (1590) yılında yazdığı âyetin hattı ve Mevlevîhâne bulunduran âyetler, sohbetler hakkındaki yazıları, onun ilim yolunda bir öğrenci göstermektedir. Sonuç olarak, Mevlevîyye tarikatına bağlı sûfilerdendir.¹¹⁸

4.5.5. Şeyh Abdullah Enîsî Dede (Enîsî, Enîs Abdullah Dede)

Şeyh Abdullah Efendi, Edirnelidir. Edirne’de Mevlevîyye tarikatına Şeyh Enîs Receb Dede (ö. 1147/1734)’den tarikata girmiş, bu tarikatın müridi olmuş, hırka ve Mevlevî serpuşu giymeyi kabul etmiştir.

Hacdan sonra Mısır Kahire’de kalmış ve orada tasavvufî terbiyesini devam ettirmiştir. Ayrıca Muhammed Nûri el-Mısırî’den ders almış, ondan yeterlilik belgesi alarak, oranın büyük mürşidi unvanına ulaşmıştır. Enis Dede Efendi’nin mezar taşına vefat tarihi şöyle yazılmıştır: *Bu tarih 1159 (1746-47) yılına karşılık gelir. Enis Dedem bu dünyadan ebedi aleme göç etti, güzel yazı sanatında iz bıraktı.*¹¹⁹

4.5.6. Derviş Alî (Anbârî-zâde)

Derviş Ali Efendi, İstanbullu’dur. Babası anbar memuru olduğu için “Anbârî-zâde (anbar memurunun oğlu) olarak tanınmıştır. Tasavvuf yolunda Mevlevîyye tarikatına girmiş ağırbaşlı bir derviştir.

¹¹⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 98.

¹¹⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 187.

¹¹⁸ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 225.

¹¹⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 267-268.

Sülüs ve nesih yazı sitillerinde güzel yazı sanatını Ağa kapılı İsmâil Efendi'den öğrenmiş onu üstat olarak kabul etmiştir. Hâfız Osman Efendi ile yazı sanatının incelikleri üzerine konuşmalar yapmış, bu sanatı ondan da öğrenmeye çalışmıştır. Alaca Mescid adıyla bilinen Çelebioğlu Mescidi'nde imâmlik yapmış, 1128 (1716) yılında vefat etmiştir. Cenazesi Üsküdar'daki mezarlığa defnedilmiştir.¹²⁰

4.5.7. Muhammed (Molla-zâde)

Muhammed Efendi, Suriye'nin Şam bölgesindendir. Babası sonradan Müslüman olduğu için mevâlî kabul edilmiştir. Bu nedenle Molla-zâde olarak tanınmıştır. Güzel yazı eğitimini Muhammed el-Ömerî'den almıştır. İstanbul'a geldiğinde, Mevlevîyye tarikatına dair kuralları Seyyid Abdullah Efendi'den öğrenmiştir.

Üç adet Kur'ân Tefsiri, dört yüz adette Peygamber Efendimize salât ve selâm içeren dua kitabı yazmıştır. Bu onun hat sanatında ne kadar yetenekli olduğunu göstermektedir.

Kendisi de babası gibi Sadrazam Ali Paşa'nın desteği ile Mevlevîlik tarikatında bir şeyhten el alarak tek seferde tarikata girmiştir. Yaklaşık otuz yıl boyunca tarikatta çeşitli görevlere ulaşmıştır. En son görev yaptığı Filibe'de görevden alındıktan sonra İstanbul'da vefat etmiştir. Naaşı Hekim-zâde Ali Paşa Câmîi'ne defnedilmiş ve kabri üzerine türbe yapılmıştır.¹²¹

4.5.8. Şeyh Mustafa Dede b. Mehmed (Mısır Şeyhi)

Şeyh Mustafa Dede, Edirne'de yetişmiş bir sûfidir. Babası Osmanlı Sarayı'nın memurlarından olup, Mehmet Kethüdâ olarak tanınmıştır. Mustafa Dede, aynı zamanda Mısır'daki Mevlevîhânenin şeyhi olan Enîs Abdi Dede Efendi'nin yeğenidir. Onun hizmetinde bulunarak Mevlevî tarikatına girmiş ve güzel yazı sanatında sülüs, nesih yazı türlerini ondan öğrenmiş, kendini bu alanda geliştirmiştir. Böylece tarikattaki diğer arkadaşlarından öne çıkmıştır.

Şeyh Mustafa Dede, Enîs Dede'nin vefatından sonra, şeyhlik makâmında onun yerini almıştır. Onun ne kadar süre şeylik yaptığı ve ne zaman vefat ettiği hususunda bir bilgiye rastlanamamıştır.¹²²

¹²⁰ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 306.

¹²¹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 445.

¹²² Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 482.

4.5.9. Yûsuf (Bağdâd)

Yûsuf Efendi, Bağdat'ta kaleyi koruyan askeri birimlerin yazı işlerini yürüten memur olarak görev yapmıştır. Mevlevî tarikatına bağlı Ârif Efendi'den güzel yazı eğitimi almış, hat sanatında yetkin bir kişi olmuştur. Mevlevî yoluna girişi yine Ârif Efendi ile olmuştur. Aynı zamanda ince ruhlu, olgun bir derviş olarak Mevlevî başlığı giyen tarikat erkânından bir kişi olduğu da kaydedilmiştir.

Yûsuf Efendi, güzel yazı sanatında üstat mertebesine ulaşmış, 1153 (1740) yılında ebediyet âlemine göç etmiştir.¹²³

4.5.10. Şeyh Ahmed Gavsî Dede (Gavsî Dede)

Şeyh Ahmed Gavsî Dede, İstanbulludur. Bayrâmî şeyhlerinden, *Envâru'l-Âşıkîn* adlı eseriyle meşhur Ahmed-i Bîcân soyundan gelmektedir. Mevlevîliğin ilk dönemlerinden itibaren güzel yazı ve ta'lik yazısı ile meşgul olmuş, bu konularda ki gayreti dönemin insanları tarafından da doğrulanmıştır.

Selanik'te ikâmet etmiş, halk arasında tanınan ve “Beklî Gavsî” olarak bilinen bir kişidir. Bu lakapla anılmasında şüphe yoktur. Selanik'ten sonra Bursa'ya taşınmış, orada Mevlevî şeyhi Sâlih Dede'nin dergâhında yetişmiş ve şeyhlik makâmına ehil olduğunu göstermiştir.

Gavsî Dede daha sonra Galata Mevlevîhânesi'nde Arzî Dede Efendi'nin *Mesnevî* okuyucusu olmuş, bilahare bu görevi terk ile Kâsımpaşa Mevlevîhânesi'nin şeyhi Halil Dede Efendi ile kuvvetli dostluğu sürerken, Galata Mevlevîhânesi'ne Nâci Ahmed Dede'nin vefatından sonra Mevlânazâde Derviş Çelebi atanmıştır. Derviş Çelebi, Osmanlı ordusuyla beraber Komanîçe Seferi'ne çıkmıştır. Bu sefer sırasında Gavsî Dede'de onun müridi olarak yanında bulunmuştur. Çelebi, “Dervîş-i Perîşân” terkininin delâlet etiği lakabıyla bilinen 1083 (1672) yılında Hacıoğlu adlı yerde vefat etmiştir. Bunun üzerine Gavsî Dede, Galata Mevlevîhânesi şeyhline getirilmiştir. Gavsî Dede, 1109 (1697) yılında bekâ yurduna göç etmiştir. Şu dize onun vefatına tarih olarak söylenmiştir: “Gavsî Dede bu seferi kabul edip ahirete göç etti.”¹²⁴

4.5.11. Mahmûd (Tophâneli Mahmûd Efendi)

Mahmûd Efendi, İstanbul'un Tophâne semtindedir. Hayatının ilk dönemlerinde Cihangir Mevlevîhânesi'nin şeyhi Hasan Efendi'ye bağlanmış, tasavvuf yoluna girişi de

¹²³ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 532.

¹²⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 575-576.

bu şeyh vesilesiyle olmuştur. Kadir gecesinde mânevî bir uyanış yaşamış ve bu onun meslekî yetkinliğine yansımıştır.

Mürşidi Hasan Efendi gibi sülüs ve nesih yazı türlerini, İranlı meşhur hattat İmad'ın tarzıyla yazılan ta'lik yazı türünde eğitim almayı çok istemiştir. Kısa bir süre sonra Derviş Abdî-i Mevlevî'den ve Hâfız Mehmed İmâm'dan sülüs, nesih yazı türlerinin dersini almış, ayrıca ta'lik yazı sitilini de tamamlayarak bu üç yazı türünde ustalarından yetki belgesi almıştır. Daha sonra Osmanlı Sarayı'nda Enderun okuluna kabul edilmiştir. Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan Şeyh Hamdullah Efendi'nin yazdığı Kur'ân-ı Kerîm'in o dönemde saray hazinesinde bulunduğunu öğrenmiştir. Bunu örnek alarak kendisi de benzer bir kitap yazmış ve padişaha sunmuştur. Padişah güzel yazıda ki başarısını görmüş, sır kâtibi olarak görevlendirmiştir. Yazılarında hem sanat ismini hem de resmi görevini belirtmiştir.

Mahmûd Efendi sade bir hayat sürmüş, ancak yazı sanatında dönemin ustalarını geride bırakarak zirveye ulaşmıştır. 1080 (1669) yılı yakınlarında seksen yaşını geçerken, hat sanatına âşik unvanıyla bu dünyadan göç etmiştir.

Öğrencilerinin yanlış yazdığı yazılara asla kalem vurmaz, kendi yazı düzeltmelerini de kimseye göstermezdi. Kendisi hat düzeltme konusunda çok yetenekli biridir.

Necibâ isimli yazdığı eserde, Hâce Sa'düddin Efendi ile ilgili bir olayın tarihini net vermemiştir. Yine aynı eserde Müftü Sa'düddin Efendi'nin 1008 (1600) yılında vefat ettiği, altı yön anlamına gelen kelimeyle tarih düşürülerek belirtilmiştir.

Mahmûd Efendi'nin dostlarından biri, şaka olarak cananım, sizin için güzel yazıyı yapar derler, deyince o da bozar demesinler de yapar desinler zararı olmaz diyerek mütevazılığını göstermiştir.¹²⁵

4.5.12. Mustafa Sâmi bin Osman (Sâmi, Arpa Emîni-zâde)

Mustafa Sâmi Efendi, İstanbulludur. Babası Devlet-i Aliyye'de arpa emini olarak şöhret bulmuştur. Güzel yazı sanatında “Kara Kız” şöhretli Hâce-zâde Mehmed Efendi'den sülüs ve nesih yazı çeşitlerinde icazet derecesine kadar ilerlemiş, üstün bir seviyeye ulaşmıştır. Aynı zamanda Fasîh-i Mevlevî hattından da güzel yazı tavırları öğrenmiştir. Kendisinin hattı, babasının tarzına ve Hâce-zâde'nin üslubuna uygun bir biçimde orta ölçülü, zarif bir hattır. Ayrıca devlet işlerinde kullanılan belgelerde yazı yazmakla görevli olmuş, Mahmûdiyye'de resmi tarih yazarı olarak da çalışmıştır. Mevleviyye tarikatına mensuptur. 1146 (1733-34) tarihinde vefat etmiştir. *Vekâlet-nâme*'de Seyyid Vehbî onun hakkında şu şekilde bahseder:

¹²⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 677.

*Kiminün rütbe-i eş'ârı nâmı gibi Sâmi'dür,
Sezâdur levh-i mihr ü mâha tahrîr olsa dîvânı*

(Kiminin şiir derecesi adı gibi yücedir, onun divanı, güneşin ve levhasına yazılmaya layıktır.)¹²⁶

4.6. Bayrâmiyye

Anadolu coğrafyasında doğup gelişen ilk Türk tarikatı olarak kabul edilen Bayrâmiyye'nin kurucusu hacı Bayrâm-ı Velî'dir. Özellikle Ankara ve çevresinde geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Bayrâmîliğin teşekküllerine dair bilgiler sadece Türkçe kaynaklarda değil, farklı eserlerde de kaydedilmiştir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra Bayrâmiyye tarikatı, Şemsiyye ve Melâmiyye olarak iki ana kola ayrılmış, bu kollar aracılığı ile varlığını sürdürmeye devam etmiştir.¹²⁷

4.6.1. Seyyid Abdülbâki b. Seyyid Mehmed b. Ali (La'î-zâde Efendi)

La'î-zâde Efendi, İstanbul'da doğmuştur. Dedesi La'î Efendi, Sultan Ahmed döneminde sarayın başkâtibi olmuş ve Topkapı Sarayı'na defnedilen önemli kimselerdendir. *Mesnevî*'yi yorumlayan Seyyid Abdullah Efendi'nin dâmâdıdır. Babası Anadolu Kazaskerliği görevinden alınıp, sürgün edilmiş ve orada vefat etmiştir.

Kendisi Allah'ın rızası için İstanbul kadılığından istifa etmiştir. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesi etrafında, Kalenderhâne kapısının köşe kısmında bir tekke inşa ettirmiştir. Bu tekkede çileye çekildiği zaman vefat ettiği için şu mısra onun ölümüne tarih olarak düşürülmüştür:

“La'î-zâde cennet bahçesinde gül fidanı gibi olsun.” 1150 (1737)

Güzel yazıda, ta'lik yazı sitilini meşhur Kazasker Abdülbâki Ârif Efendi'den öğrenmiş ve usta bir hattat olmuştur. Birçok kitap yazmayı başarmış hem büyük eserlerde hem de küçük bölümlerde eşsiz bir hattat olduğu bilinmektedir. Bu yeteneğinden dolayı Sadrazam Ali Paşa ile birlikte Mora ve Varadin seferlerine katılmış, sadrazamın şehit olmasıyla ilgili gelişmeleri *Sergüzeşt* adlı mektuplar derlemesinde ayrıntılı olarak yazmıştır. Aynı zamanda *Nevâdiru'l-Usûl* isimli eserini de özetleyip yazmıştır.

Tasavvuf yolunda Bayrâmîliğe bağlanmış, bu yolun sırlarına vakıf bir lider olmuştur. Mezarı üzerine yazdığı büyük boy ta'lik yazıyla yazılmış yazılar vardır. Bazı

¹²⁶ Müstakîmzade, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 477.

¹²⁷ Fuat Bayramoğlu ve Nihat Azamat, “Bayramiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/269-273.

kimseler bu yazıları onun ölüm tarihine dair sanmakta hata etmektedirler. Oysa bu dizeler onun ölümüne değil başka maksatlara dair yazılmıştır. Bu dizeler şunlardır:

“Allah, gönlüme cennet bahçelerinin evladı sözünü verdi. Onun Allah’a olan sevgisi, ruhunu Allah’a kavuşma meclisine çağırdı.”

Tasavvufta bezm-i vuslat, ruhun Allah’a kavuştuğu mânevî buluşma âleimidir. Ölüm burada Allah’a aşk yoluyla ulaşılan yüce bir son olarak görülmektedir.

İkinci dize şu şekildedir:

“Aşk ehli olanlar bizim bu dünyadan göç etmemizi şöyle söylerler. La’lî-zâde Seyyid Abdülbâki hicri 1153 yılında ahirete göç etti.”

Bu dize hem ebced hesabıyla tarihlendirme hem de ölümün cennete geçişi olarak görülmektedir.

“İbni” kelimesi, binâ filinin emir kipidir. Bu kelimeyle oluşturulan üç kelimelik beyit, söz konusu tekkenin yapım tarihine işaret eder. Yani sadece anlam açısından değil, sayısal değeriyle de tekke inşasının tarihini verir. İlgili eserde geçen cennet bahçeleri, zikir meclisinin adıdır. Bu zikir meclisinin yapıldığı yer, Murâdî Tekkesi’dir.¹²⁸

4.7. Celvetiyye

Celvetiyye tarikatı, Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö.1038/1628)¹²⁹ tarafından Anadolu’da kurulmuştur. Tarikatın silsilesi Halvetiyye’nin Zâhidiyye kolu aracılığı ile Safiyyüddin Erdebîlî¹³⁰ yoluyla Bayrâmîyye ile de birleşen bir silsileye sahiptir. Böylece Celvetiyye, hem Halvetî hem de Bayrâmî gelenekle irtibatlı bir tarikat olarak ortaya çıkmıştır.

XVIII. yüzyıl Celvetiyye’nin en parlak dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde Hakkîyye, Fenâîyye ve Hâşîmiyye kolları ortaya çıkmış, özellikle İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne ve Kastamonu gibi merkezlerde etkinlik göstermiştir. Aynı zamanda bu kolların faaliyetleri, tarikatın Osmanlı sosyal ve dinî hayatındaki görünürlüğünü artırmıştır.

¹²⁸ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 608-609.

¹²⁹ Azîz Mahmûd Hüdâyî, 948 (1541) yılında Şereflikoçhisar’da doğmuştur. İlk eğitimine Sivrihisar’da başlamıştır. Daha sonra İstanbul Küçük Ayasofya’da tahsilini tamamlamıştır. Nazır-zâde Ramazan Efendi’nin öğrencisi olmuştur. Hocası vefat ettikten sonra resmi görevlerinden ayrılarak daha öce sohbetlerine katıldığı Muhyiddin Üftade’ye intisap etmiştir. Azîz Mahmûd Hüdâyî vefat ettiğinde altmışa yakın halifesinin bulunduğu rivayet edilmiştir. Halifeleri, yazdığı otuz kadar eseriyle Anadolu ve Balkanlar’daki dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin izler bırakmış, şöhreti günümüze kadar ulaşmıştır. Bk. Hasan Kâmil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/338-340.

¹³⁰ Erdebîlî, 650 (1252) yılında Erdebil’de dünyaya gelmiştir. Zâhidiyye tarikatının kurucusu sayılan İbrahim Zâhid-i Geylânî’nin yanında seyrü sülûkünü tamamlamış ve icazet almıştır. Daha sonra İbrahim Zâhid-i Erdebil’de yaptırılan büyük dergâha halife olarak tayin etmiştir. Ünü geniş bir çevreye yayılmıştır. 735 (1334) yılında Erdebil’de vefat etmiş, dergahının avlusuna defnedilmiştir. Bk. Reşat Öngören, “Safiyüddin-i Erdebîlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/476-478.

Celvetiyye'nin Rûmeli topraklarıyla ilk temasının Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Edirne ve çevresine gerçekleştirdiği seyahatler vasıtasıyla olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hüdâyî'nin Rûmeli'deki faaliyetleri, tarikatın bölgede kökleşmesinde önemli rol oynamıştır.¹³¹

4.7.1. Şeyh İsmâil-i Hakkî b. Mustafa b. Bayrâm Çavuş b. Hudâbende (İsmâil-i Hakkî)

İsmâil Hakkî, Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarından Rûmeli'nin Aydos adlı küçük bir şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası da şehir halkındandır. Sülûs ve nesih yazı çeşidini, hattat Hâfız Osman Efendi'den¹³² öğrenmiş, ta'lik yazı türünde de kendisini geliştirmiştir. Tasavvuf yollarından Celvetiyye tarikatına bağlanmış, Atpazarlı Seyyid Osman Fazlî (ö. 1102/1691)'nin halifesi olmuştur.

Bir süre Üsküp, Kahire, Şam gibi vilayetlerde yaşamış, ayrıca Üsküdar Ahmediyye Câmii'nde uzun süre vaaz vermiştir. Daha sonra Bursa'ya göç etmiş ve burada yaşarken 1137 (1724-25) yılında vefat etmiştir. Kendi tekkesine gömülmüştür. Bursalı Hâdî Efendi onun için şu mısrayı yazmıştır:

Hak Hak dedi, azmedip Hakkı Efendi cennete gitti.

İsmâil Hakkî bizlere, üç ciltlik *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsir kitabı, *Tefsir-i Beyzâvi*, *Kadî Hâşiyesi*, *Şerh-i Nuhbe* vb. eserler bırakmıştır. Şiir yazabildiğini şu dizelerle göstermiştir:

Ey Hamide! Bana baktığında kurumuş bir et gibi ne hallere düştüğümü görürsün.

*Ya nûn harfî gibi büküldüm ya da dâl harfî gibi eğildim.*¹³³

4.7.2. Alî-i Nahlî b. Mehmed (Rodoscuk İmâmı)

Ali Nahlî b. Mehmed, Rodoscuk olarak bilinen Tekfurdağı'nda el-Hac İsa Câmii'nde imamlık görevinde bulunmuştur. Yukarıda hakkında bilgi verilen Celvetî şeyhlerinden Şeyh İsmâil Hakkî'ya bağlanarak Celvetiyye tarikatına girmiştir.

¹³¹ Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 245.

¹³² Osman Efendi, 1052'de (1642) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Haseki Sultan Camii müezzini Ali Efendi'dir. Küçük yaşta hafız olmuş ve bu şekilde tanınmıştır. Hat hocası Suyolcu-zâde Mustafa Eyyûbî'dir. On sekiz yaşında icazet almıştır. 1106'da Sultan II. Mustafa'ya Hüsn-i hat hocası olarak tayin edilmiştir. Hafız Osman ölümünden üç dört yıl evvel felç geçirmiş, ancak uygulanan tedaviyle hastalığı hafif atlatmıştır. Sünbilye tarikatı şeyhi Seyyid Alâeddin Efendi'ye intisap etmiş, 1110 yılında evinde vefat etmiştir. Sünbül Efendi dergâhına defnedilmiştir. Bk. M. Uğur. Derman, "Hâfız Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/98-100.

¹³³ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 116.

Güzel yazıda sülüs ve nesih yazı hattını Sakızlı Ali Efendi'den öğrenmiş ve ondan icâzet almıştır ve birçok eser meydana getirmiştir. 1135 (1722-23) yılında vefat etmiştir.¹³⁴

4.7.3. Alî (Giridî)

Aslen Giritli olan Ali Efendi, Celvetiyye tarikatına intisap etmiş ve Üsküdar'a yerleşmiştir. Burada Üsküdarlı Hasan-ı Sâni'den güzel yazı (hüsn-i hat) öğrenmiş ve ondan yazı yazma yetkisi (icâzet) almıştır. Diğer yazı türlerinde de ustalığı vardır. Ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.¹³⁵

4.7.4. Mehmed-i Şehrî b. İsmâil (Usturacı-zâde)

Mehmed Şehrî Efendi, İstanbul'da ikâmet etmiştir. Usturacı-zâde olarak meşhur olmuştur. Güzel yazı da sülüs ve nesih yazı çeşidini Mehmed Giridî Efendi'nin haftalık derslerine devam ederek öğrenmiş ve ketebe yazısını yazmasına izin verilerek, kendisine güzel yazı yazma izni de verilmiştir.

Gençliğinde bir işitme kaybı yaşamıştır. Bu işitme kaybına rağmen, Osman Efendi'nin yazılarını taklit ederek, yazı konusunda güzel bir başarıya ulaşmıştır. Kısa zamanda üç tane Mushaf yazmayı başarmış, ayrıca *En'âm*, *Delâil*, *Kıta* ve *Murakka'* gibi yazı örnekleri de yazmıştır.

Daha sonra "Allah'a vesile arayın"¹³⁶ âyetine uyarak tasavvufa yönelmiştir. Şeyh Murad Efendi'nin halifesi olan Hâce Ali-i Evvel'den mânevî el almıştır. Sonrasında ise Celvetiyye tarikatının önemli isimlerinden Azîz Mahmûd Hüdâyî Dergâhî şeyhlerinden Şeyh Ya'kûb Efendi'ye bağlanmıştır. Bu olay önceki şeyhi ile arasında kırgınlık oluşturmuştur. Otuz yaşını geçmiş, genç bir hattatken, dili tutulmuş ve konuşma kaybı yaşamıştır. Bu yüzden inzivâyâ çekilmiştir.

Hacı Yahya Efendi'nin naklettiğine göre, Mehmed Şehrî Efendi, Berberzâde Mehmed Efendi'nin meşhur hattıyla yazdığı Mushaf'a üstadı Osman Efendi'nin ismini yazmış ve bu şekilde Mushaf'ı tamamlamıştır. Bu olaydan sonra bir köşkte 1153 (1740-41) yılında vefat etmiştir. Vefatı şu mısra ile kayda geçirilmiştir:

Allah onun günahlarını bağışlasın.

Cenazesi İstanbul Tophane **yakınlarında ki** Taksim Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹³⁷

¹³⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 294.

¹³⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 308.

¹³⁶ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009) Mâide, 5/35.

¹³⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 359.

4.7.5. Şeyh Mehmed b. Ali b. Ahmed

Şeyh Mehmed Efendi'nin babası Babadağ'daki Alaca Câmîi olarak bilinen el-Hac Hamza Câmîi imamı iken görevini bırakmış ve İstanbul'a taşınmıştır. Kendisi İstanbul'da doğmuş ve büyümüş biridir. Burada Suyolcu-zâde Eyyûbî Mustafa Efendi'den sülûs ve nesih hat çeşitlerini öğrenerek kendini en iyi şekilde yetiştirmiştir. Aynı zamanda hâfız olduğu için birçok eski metni ve sağlam eserleri yazıya geçirmiştir. Tasavvuf yolunda ise Celvetiyye tarikatına bağlanmıştır. 1129 (1717) yılında bu dünyadan ayrılarak ebedî aleme göçmüştür. Cenazesi, Yâvedûd İskelesi yakınlarında Sultan 1. Selim'in annesine ait türbenin dışında, deniz tarafında bir yere defnedilmiştir. Şeyh Mehmed Efendi, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin anne tarafından da dedesidir.¹³⁸

4.7.6. Hüseyin Dede (Müezzîn)

Hüseyin Dede Efendi, İstanbul'da doğmuş ve yaşamıştır. Zeyrek Câmîi'nde müezzîn olarak görev yapmıştır. Mûsiki ilmine ilgi gösterdiği için Âmâ Şeyh Halil'den *Mevlid-i Şerîf*'i öğrenmiştir. Tasavvuf yolunda Celvetiyye tarikatına girmiş ve aşk tâcını giymiştir. Çâlâk-zâde Şeyh Mustafa¹³⁹, Dırağman zâkiri Şeyh Ahmed Efendi gibi öğrenciler yetiştirmiştir.

Hüsn-i hatta ta'lik yazı türünü, Siyâhî'den öğrenmiş ve icazet alarak eser yazan hattatlardan olmuştur. Hüseyin Dede, "El-Gasîl" terkininin delâlet ettiği 1131 (1718-19) yılında vefat etmiştir. Naaşı, tekbirlerle son yolculuğuna uğurlanmıştır.¹⁴⁰

4.7.7. Mehmed b. Ahmed (Güzelhisârî)

Mehmed Efendi, Aydın Güzelhisar'lıdır. Haccını tamamladıktan sonra güzel yazı sanatında sülûs ve nesih yazı türlerini Çineli Mustafa Efendi'den meşk etmiş, ondan icâzet almıştır. Ali Paşa-yı Atîk Câmîi'nin avlusunda bulunan Celvetî tekkesinde yaşamıştır. Çok sayıda eser sahibi olmakla şerefelenmiştir.¹⁴¹

¹³⁸ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 393.

¹³⁹ Mustafa Efendi, babası, Halvetî-Ramazânî şeyhi Çâlâk (Çaylak) Ahmed Efendi'ye (ö.1123/1711) nisbetle "Çâlâk-zâde" lakabı ile şöhrat bulmuştur. Hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'da ikâmet ettiği bilinmektedir. Bayrâmîyye tarikatına girmiş ve Himmî-zâde Abdî'nin oğlundan icâzet almıştır. Babasını halifesi Mehmed Efendi'nin 1140'ta(1727) vefatı üzerine Çâlâk Tekkesi'ne tayin olmuş vefatına kadar burada görevini devam ettirmiştir. 1171 yılında (1757) vefat etmiş, aynı tekkenin haziresinde babasının yanına defnedilmiştir. Bk. Nuri Özcan, "Mustafa Efendi, Çâlâkzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/296-297.

¹⁴⁰ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 590.

¹⁴¹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 357.

4.7.8. Şeyhü'l-İslâm Seyyid Mehmed el-Emin b. Sun‘ullâh (Şeyhü'l-İslâm Sun‘i-zâde)

Seyyid Mehmed Efendi, Bursa’lıdır. Babası Kara Sun‘ullah Efendi’dir. Sun‘î-zâde lakabıyla tanınmışlardır. Halep’ten görevden alınarak İstanbul’a dönmüş, bu dönüşünden sonra şeyhülislâmlığa kadar yükselmiştir. “Ketebehu el-Fakîr Muhammed el-Emîn” ibaresiyle imzalamış oldukları yazı örneği 1072 (1661-62) tarihli olup, Abdî-i Mevlevî’den icâzet almış hattatlardandır. On bir yıl şeyhülislâmlık makâmında bulunmuş, zamanında hayıtlı yâd edilenlerden olmuştur. Hüsn-i hatta en yüksek seviyeye ulaşmış dindar ve faziletli biridir. Ahvâl-i sâiresi, *Devhatü'l-Meşâyih*’te kayıtlıdır. 1076 (1665-66) yılında Şeyh Azîz Mahmûd Hüdâyî Efendi dergâhında vefat ettiği bilinmektedir.¹⁴² Bundan dolayı Celvetîlik yoluna bağlı olduğunu tahmin edilmektedir.

4.8. Bektâşiyye

Anadolu’da tasavvufî faaliyetler arasında öne çıkan tarikatlardan birisi de Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271)’nin ismine nispetle Balım Sultan (ö. 922/1516?) tarafından kurulduğu kabul edilen Bektâşîlik’tir. Osmanlı toplumsal ve dini yapısı üzerinde derin izler bırakan bu tarikat, kuruluş ve gelişim süreci bakımından diğer birçok tarikattan ayrılmaktadır. Özellikle Osmanlı idaresiyle kurulan yakın ilişkiler, Bektâşîliğin kurumsallaşma sürecini hızlandırmış, Yeniçeri Ocağı ile tesis edilen bağlar, bu tarikatın hem askerî hem de siyasî alanda ki nüfuzunu artırmıştır. Nitekim Balım Sultan’ın teşkilatı yeniden düzenlediği dönemde Bektâşîlik, devlet ile daha sıkı bir ilişki içine girmiştir.

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı-İran ilişkilerinde yaşanan gerginlik, Anadolu’da Bektâşîliğin Kızılbaş topluluklarıyla özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Devlet otoritesini tehdit ettiği düşünülen bu gruplar “Alevî” veya “Ehl-i ilhâd” gibi isimlerle anılmıştır. Bektâşî geleneğinin temel prensipleri Hacı Bektâş-ı Velî’nin mirası etrafında şekillenmiştir.¹⁴³

4.8.1. Şuğlî Ahmed Dede b. Mehmed (Şuğlî)

Şuğlî, Edirne’de Dârü'l-hadis Câmii yakınlarında ikâmet etmiştir. Bektâşiyye tarikatına bağlıdır. Asıl mesleği dericilik olup belli bir yaşı geçtikten sonra hastalığa yakalanmış, bir elini ve bir ayağını kaybetmiştir. Buna rağmen ilim öğrenme isteğini kaybetmemiş ve Kevkeb Hâfız Mehmed Efendi’ye bağlanarak sülûs ve nesih yazı türlerini öğrenmiştir.

¹⁴² Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 650.

¹⁴³ Yılmaz, 17. *Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 411.

1090 (1679) yılında “Hattât-ı Âşık” lakabıyla birçok yazı yazmış ve bu yazılara sevgiyle gönül vermiş, güzel faaliyetlerde bulunmuştur. Bunca emeğinin karşılığı, kendisine ait olan “Şuğlî” (sanatla meşgul olan) kişiliği ve süslü bir yazı tarzı ortaya çıkmıştır. Dede olarak bilinir ve ince ruhlu bir kimsedir. 1140 (1727-28) yılında yetmiş yaşında vefat etmiştir.¹⁴⁴

4.8.2. Şeyhülislâm Osmân-i Sâhib b. Mehmed-i Pirî (Osman Mollâ Efendi)

İstanbul'da doğan Osman Mollâ Efendi, Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuyan ve toplumda tanınmış bir şeyhülislâmdır ve Pîrî-zade âilesindendir. Eğitim hayatında ta'lik yazı türüne büyük ilgi duymuş, pâdişâhın başhekimi olan Kâtib-zâde Mehmed Refî Efendi'den bu yazı türü için ders almış ve ondan faydalanmıştır. Tasavvuf yolları arasında özellikle Bektâşiyye tarikatına yönelmiş, diğer tarikatları da seven ve onlara da bağlı olan bir sûfî olmuştur. Onun her alanda bilgili ve öne çıkan bir kişi olduğu, şiir ve düz yazıda üstat ve şeyhlerini saydığı, halkı da memnun ettiği nakledilmektedir.

Osman Mollâ Efendi, Osmanlı Devleti'nin resmi uygulamaları doğrultusunda Galata Kadılığı görevinden azledilmiş ve birkaç ay sonrasında İstanbul kadılığı görevine tekrar getirilmiştir. Daha sonra önce Anadolu kazaskeri, ardından da Rûmeli kazaskeri olarak tayin edilmiştir.

Osman Mollâ Efendi'nin ölüm vakti geldiği zaman babasından miras olarak kalan şeyhülislâmlık görevini tam anlamıyla tamamlamıştı. Görevini tamamladıktan sonra on yedi ay daha yaşamıştır. 1183 (1769-70) yılı Zilkâde ayının başlarında “Osmân-ı Sitem-dîde” diye anılarak vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'da ki Murat Paşa Câmîi'nin yanındaki eski sadrazamlardan Kara Davud Paşa'nın türbesi yakınlarına toprağa verilmiştir.¹⁴⁵

4.9. Şâzeliyye

Şâzeliyye tarikatı, Ebu'l-Hasan Şâzilî tarafından kurulmuş, birçok kola ayrılmıştır. İlk olarak İskenderiye, Kahire ve Tunus gibi büyük şehirlerde teşekkül etmiş, zamanla kırsal alanlara da yayılarak geniş halk kesimlerine ulaşma imkânı bulmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise Mısır'ın yanı sıra Mağrib bölgesi ve Suriye'de kök salmış, Arap dünyasının farklı bölgelerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Tarikatın etkisi zamanla Kuzey Afrika'nın dışında Anadolu ve Balkanlar'a ayrıca Endonezya, Malezya, hatta Amerika ve çeşitli Avrupa ülkelerine kadar ulaşmıştır.

¹⁴⁴ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 80-81.

¹⁴⁵ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 620.

Osmanlı coğrafyasında da benimsenen Şâzeliyye, XIX. yüzyıl başlarından itibaren özellikle Anadolu ve Balkan merkezlerinde yaygınlık kazanmıştır. Bu süreçte Meymûniyye kolu ön plana çıkmış, Ali b. Meymûn'un öncülüğünde şekillenen bu kol, Anadolu'ya da sirayet etmiştir. Nitekim Bursa'da kalan Şeyh Abdurrahman, bu geleneği temsil eden önemli isimlerden biri olarak tanınmıştır.

Şâzeliyye'nin İstanbul'daki en bilinen temsilcisi ise Bekriyye kolunun kurucusu Ebu'l- Mekârim Ahmed b. Ali el-Bekrî'nin soyundan gelen şeyhlerdir. Özellikle XIX. yüzyılda İstanbul ve çevresinde ayrıca Balkan topraklarında da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁴⁶

4.9.1. Şeyh Muhammed b. Sa'îd bin Hammâd b. Abdullâh b. Sunhâc b. Hilâl (Şerefüddîn Ebû Abdullâh el-Bûsîrî)

Şeyh Muhammed b. Said aslen Kuzey Afrikalı olup, Mısır'da yaşamış ve halk arasında Şerefüddîn Ebû Abdullah el-Bûsîrî olarak bilinmektedir. Halk arasında da *Kasîde-i Bür'e*'nin sahibi olarak tanınmıştır. Şairlerin önde geleni ve âlimlerin şiirlerine sahip biridir. Tasavvuf yolunda Şâzeliyye tarikatına bağlanmış ve onunla tanınmıştır.

Kasîde-i Bür'e'nin meşhûr bir dizesinde ve sülûs, nesih türlerinin güzelliği üzerine yapılan şerhte onun Kıptî asıllı hattatlardan olduğu belirtilmiştir. Bu bilgiyi, Mısırlı Molla İbrahim nakletmiştir ve zamanında ki tüm hattatlar da bunu kabul etmişlerdir. Üstün kabiliyeti sayesinde bir haftada yüz bin öğrenciye ders ve eğitim vererek vaktini geçirirken, en sahih rivayete göre seksen dört yaşına geldiğinde 694 (1294) yılında vefat etmiştir.

Peygamber Efendimizin ağaç mucizesi ile Ashâb-ı Kirâm'ın kılıç, mızrak ve savaşta kullandığı silahlarla ilgili cesaretlerini dört eserinde özellikle de *Kasîde-i Bür'e*'de anlatmıştır. Bu mısralardan bir iki tanesi burada bereket ve hayır niyetiyle aktarılmıştır. Mısralar aşağıda şu şekilde belirtilmiştir:

1. Mısra

Peygamberin davetine ağaçlar secde ederek geldi

Ayaksız bir şekilde yürüyerek ona yöneldi

2. Mısra

Yazdığı şeyleri satırlar halinde yazmak için

Dallarını, güzel yazının harfleri gibi sıraya dizmiştir

3. Mısra

¹⁴⁶ Ahmet Mural Özel, "Şâzeliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/387-390.

*Güzel yazı sanatıyla yazan hattatlar, geride hiçbir iz bırakmadılar,
Kalemleri, harfleri sanki bir cismin eğrilmiş haliyle değil, olağan üstü düzgünlükle
yazmış gibidir.*¹⁴⁷

¹⁴⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtin*, 374-375. Bk. Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Şefine-i Evliya* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 2/154-156.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

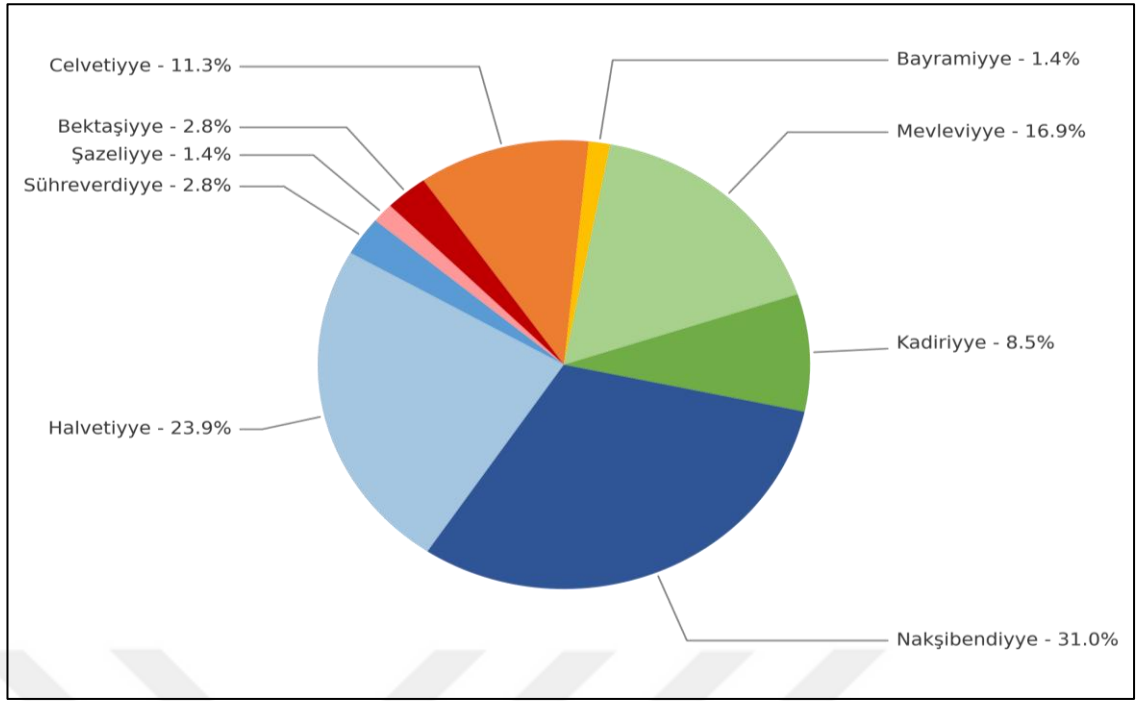
Tasavvufun insanı mânevî yönden arındırmaya ve Allah'a yaklaştırmaya yönelik bir terbiye yolu olduğu mâlumdur. Bu yönüyledir ki tasavvuf, hem bireylerin hem de toplumların kültürel, estetik ve sanatsal yapısını derinden etkilemiştir. Özellikle Osmanlı döneminde tasavvuf ve sanat iç içe geçmiş, hüsn-i hat, mimari, edebiyat gibi alanlar tasavvufla şekillenmiştir.

Osmanlı'nın XVIII. yüzyıldaki ilmî ve tasavvufî atmosferi, sanatla mâneviyâtın iç içe geçtiği bir kültürel zemin ortaya koymuştur. Bu zeminde yetişen Nakşî-Müceddî şeyhi Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eseriyle yalnızca hattatlık geleneğini değil aynı zamanda dönemin sûfî düşünce dünyasını da yansıtmıştır. Bu çalışma, Müstakimzâde'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eseri üzerinden tasavvuf sanat ilişkisini, özellikle hüsn-i hat ile sûfilik arasındaki etkileşimi ortaya koymayı amaçlamıştır.

Hayatı boyunca ilim ve tasavvufu birlikte yaşayan Müstakimzâde, Osmanlı kültür hayatında ilim ve irfânı birleştiren nadir şahsiyetlerden birisidir. O medrese eğitimini tahsil etmenin yanında tasavvufî geleneğe de bağlı kalmış birçok alanda onlarca eserler vermiştir. Nitekim yazmış olduğu biyografik, ahlâkî ve tasavvufî türdeki eserler, hem ilmî bir çabanın ürünü hem de sanatsal bir anlayışın yansıması olmuştur. Bu yönüyle Müstakimzâde'yi kendi devrinin ve Osmanlı düşünce yapısının temsilcilerinden biri olarak görmek mümkündür.

Müstakimzâde'nin hat sanatına dair en önemli eseri olan *Tuhfe-i Hattâtîn*, hattatların sadece isimlerini ve çalışmalarını ele almaktan başka onların tasavvufî yönlerinin de ele alındığı, tarikat bağlantılarına da işaret olunduğu bir eserdir. Şöyle ki Müstakimzâde eserinde toplam 2069 hattata yer vermiş olup, bunlardan 71'i tespit edebildiğimiz kadar tasavvuf ve tarikatlarla irtibatlıdır.

Tasavvuf ve tarikatlarla irtibatı olan hattatlar rakamlarla şu şekildedir: Sühreverdiyye 2, Halvetiyye 17 (Gülşeniyye 3, Sinâniyye 1, Şemsiyye 1, Sünbülüyye 2, Uşşâkiyye, 1, kolu tespit olunmayan 10), Nakşbendiyye 22 (Müceddidiyye 5, kolu tespit olunmayan 17), Kâdiriyye 6 (Eşrefiyye 1, kolu tespit olunmayan 5), Mevleviyye 12, Bayrâmiyye 1, Celvetiyye 8, Bektâşiyye 2 ve Şâzeliyye 1. Bu durumu bir grafikte şöyle de gösterebiliriz:

Şekil 1. Tasavvuf ve tarikatlarla irtibatı olan hattatlar

Yukarıda verilen rakamlar ve grafikten de anlaşılacağı üzere *Tuhfe-i Hattâtîn*'de en çok Nakşibendiyye tarikatına bağlı sûfîler bulunmaktadır. İkinci sırayı Halvetîler alırken, üçüncü sırayı Mevlevîler ve dördüncü sırayı Celvetîler almaktadır. En az sûfî hattat ise Bayrâmîlik ve Bektaşîlik yollarına mensup olup birer hattattır.

Eserde tasavvuf ve tarikatlarla irtibatı bulunan hattatların çoğunun Nakşibendiyye ve Halvetiyye tarikatlarına bağlı olmasının altında sebeplerini; Müstakimzâde'nin bilgi kaynaklarının çoğunun bu çevrelerle temaslı olmasından başka kendisinin de Nakşî-Müceddidîlik yolundan ve Halvetîlik yollarından gelmesi şeklinde söyleyebiliriz. Ayrıca Nakşibendîlik ve Halvetîliğin özellikle ilim ve sanat ehli zümre içinde yaygın olması ve hat sanatının medrese ve tekke çevrelerinde gelişmiş bulunmasını da söylemek mümkündür.

Netice itibariyle incelemiş olduğumuz Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eseri, tasavvuf ve sanat arasındaki bağı ortaya koymak açısından önemli kaynaktır. Eser, yalnızca bir biyografi kitabı değil, tasavvufun estetik yönünü belgeleyen, sanatın rûhî boyutuna ışık tutan bir mirastır. Yine eser, hem tasavvuf kültüründe, hem de İslâm sanatında önemli bir boşluğu doldurduğu gibi, ilim-tasavvuf-sanat üçlüsünü bütüncül bir zeminde birleştirmesi bakımından da dikkat çekicidir. Tezimizin bu yönüyle gerek Müstakimzâde'nin sanat ve estetik yönü, gerekse tasavvuf, sanat ve hüsn-i hat ilişkisi üzerine yapılacak yeni çalışmalara kapı aralayacağını ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (1998). Hüsâmeddin Uşâkkî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 18, ss. 515). İstanbul: TDV Yayınları.
- Algar, H. (1996). Gucdüvânî, Abdülhâlik. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt.14, ss. 169-171). İstanbul: TDV Yayınları.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2009). *Kur'ân-ı Kerîm meâli*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bayramoğlu, F. ve Azamat, N. (1992). Bayrâmiyye. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (Cilt. 5, ss. 269-273). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bilen, Y. (2010). Hat sanatı eğitim ve öğretiminde hoca talebe münasebeti. *Ekev Akademi Dergisi*, 44, 127-134.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1972). *Osmanlı müellifleri*. (A. Fikri Yavuz ve İ. Özen, Sad.) İstanbul: Meral Yayınları, Cilt.2, 237.
- Çatak, A. (2012). *Şihâbeddin Sühreverdî hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı*. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Derman, M. U. (1997). Hafız Osman. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Cilt.15, ss. 31-32) İstanbul: TDV Yayınları.
- Derman, M. U. (1998). Hüseyin Hablî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 18, ss. 547-548). İstanbul: TDV Yayınları.
- Derman, M. U. (1997). Hat. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (Cilt. 16, ss.427.) İstanbul: TDV Yayınları.
- Derman, M. U. (2003). Mehmed Râsim. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 28, ss. 514-515). Ankara TDV Yayınları.
- Derman, M. U. (2010). Suyolcuzade Mustafa Efendi. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı. (Cilt. 38, ss. 2-3). İstanbul: TDV Yayınları.
- Derman, M. U. (2013). Yedikuleli Emir Efendi. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (Cilt. 43, ss. 374) İstanbul: TDV Yayınları,
- İpşirli, M. (2020). Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 30, ss. 170-171). Ankara: TDV Yayınları.
- Kara, M. (1995). Eşrefiyye. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 11, ss. 477-479) İstanbul: TDV Yayınları.
- Kara, M. (1996). Gülşeniyye. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 14, ss. 256-259) İstanbul: TDV Ansiklopedisi

- Kara, M. (2001). İsmail Hakkı Bursevî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (Cilt. 23, ss. 122-126). İstanbul: TDV Yayınları.
- Karakuş, M. (2018). *İhvân-ı safâ'da estetik ve sanat*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Kılıç, M. E. (2021). *Sufî ve Sanat Makaleler-Konferanslar 2*. (3. Baskı). İstanbul: Sufi Kitap Yayınları
- Koç, M. (2014). *Tuhfe-i hattatîn müstakimzâde*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koç, T. (2009). Sanat. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (Cilt. 36, ss.90). İstanbul: TDV Yayınları.
- Öngören, R. (1989). Tasavvuf. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (Cilt. 40, ss.119.) İstanbul: TDV Yayınları.
- Öngören, R. (2008). Safyyüddîn-i Erdebîlî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 35, ss. 476-478). İstanbul: TDV Yayınları.
- Öngören, R. (2021). 16. *Yüzyıl Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ Osmanlılarda Tasavvuf*. (5. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özel, A. M. (2010). Şazeliyye. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, (Cilt. 38, ss. 387-390) İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkafa, F. (2023). *Hat sanatı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pişgin, Y. (2014). Din-Sanat Bağlamında Dini Tecrübenin Sanat Ruhuna Etkisi Tartışmalı İlmi Toplantı, 7-9 Kasım 2014, Antalya, s. 47-48.
- Serin, M. (1998). Hayreddin Mar'aşî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 17, ss. 57). İstanbul, TDV Yayınları.
- Serin, M. (2019). *Hat sanatı tarihi ekoller ve takipçileri 1*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmâni*. (N. Akbayan, Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Süsler, E. (2004). *Hat sanatı açısından tuhfe-i hattatîn*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, K. (1996). Karamânî, Habîb. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 14, ss. 371-372). İstanbul: TDV Ansiklopedisi.
- Şimşek, S. (2008). *Edirne'de tasavvuf kültürü*. İstanbul: Buhara Yayınları,
- Tek, A. (2000). *Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin'in risâle-i melâmiye-i bayrâmiye adlı eserinin metni ve tahlili*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Tosun, N. (2009). Sıddikiyye. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 37, ss. 98). İstanbul: TDV Yayınları.

- Tosun, N. (2013). Yûsuf el-Hemedânî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 44, ss. 12-13). İstanbul: TDV Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. (2022). *Tasavvuf dersleri*. İstanbul: Sûfî Yayınları.
- Uygun, M. N. (2013). Yusuf Efendi, İmam. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (Cilt. 44, ss. 10). İstanbul: TDV Yayınları.
- Vassâf, O. H. (2006). *Sefîne-i evliya*. (M. Akkuş ve A. Yılmaz, Haz.) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, A. (2000). *Mecelletü 'n-nisâb fihristi*. Konya: Sel-Ün Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, A. (2006). Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt. 33, ss.113-115). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2015). *Ana hatlarıyla tasavvuf ve tarikatler*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yılmaz, N. (2007). *17. yüzyıl Osmanlı toplumunda tasavvuf, sûfiler devlet ve ulemâ*. (2. Baskı). İstanbul: Enes Matbaacılık.
- Yılmaz, H. K. (1991). Aziz Mahmud Hüdâyî. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (Cilt. 4, ss. 338-340). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yücer, H. M. (2021). *19. yüzyıl osmanlı toplumunda tasavvuf*. (3. Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Merve Çaydere, İlkokulu Ovasaray Köyü'nde, liseyi ise Amasya'da bitirdi. 2012 yılında Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. 2017 yılında mezun oldu. Aynı sene Amasya'nın Merzifon İlçesinde Kur'an Kursu Öğreticisi olarak göreve başladı. Halen aynı görevine devam etmektedir.

